

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ
КАФЕДРА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ**

Воронюк Сергій Миколайович

**Грошова система України: проблеми становлення та
перспективи розвитку**

Спеціальність 8. 03050802 – банківська справа

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем “спеціаліст”

Студент групи БСс – 51
С.М. Воронюк

Науковий керівник
к.е.н., доцент О. В.Метлушко

Дипломну роботу допущено
до захисту:

«___» _____ 2013 р.
Завідуючий кафедрою банківської справи,
доктор економічних наук, професор
О. В. Дзюблюк _____

Тернопіль – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Поняття, суть та призначення грошової системи України.....	7
1.2. Характеристика основних елементів грошової системи України.....	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	32
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНА ГРОШОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ.....	34
2.1. Аналіз готівкового та безготівково грошового обігу в Україні.....	34
2.2. Грошова маса, грошові агрегати та грошова база динаміка їх зміни за останні роки.....	41
2.3. Грошова реформа в Україні, наслідки її впровадження	48
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	56
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	58
3.1 Світовий досвід зміцнення грошової систем та його застосування в Україні.....	58
3.2. Шляхи зміцнення грошової системи України та перспективи її розвитку.....	69
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	77
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах США та Великобританія займають лідируючі позиції в світовій економіці, і їх політика в банківській галузі чинить серйозний вплив не тільки на макроекономічну ситуацію цих країн, але і на світову економіку. Провідні американські банки JPMorgan Chase & Co, Bank of America, Citigroup Inc та англійські банки HSBC Holdings, Barclays, Royal Bank of Scotland Group здійснюють діяльність в країнах Азії, Африки, Північної та Південної Америки, Європи. Тому вони в багатьох аспектах впливають на економіку країн, в яких вони здійснюють діяльність.

Тим не менш, США має певні проблеми, такі як дефіцит бюджету, нестабільність економічного зростання, нестабільність курсу долара, його конкуренція з євро (валюти, здатної підірвати позиції долара в світовій економіці) сприяють розвитку негативних процесів, здатних позначитися на економіці інших країн, в. У Великобританії є також ряд проблем, основною яких є найбільша за останні роки рецесія економіки, повільне відновлення діяльності банківських установ після кризи.

Банківські системи США та Великобританії диктують умови на світовому банківському ринку, тому саме від їх темпів розвитку та стабільності залежать банківські системи країн Європи та світу, також значною мірою залежними є і економіки цих країн. Банки США та Великобританії є посередниками в акумулюванні та перерозподілі грошових коштів населення, дають поштовх для розвитку малого та середнього бізнесу, допомагають у забезпеченні населення житлом, надають кредити для навчання студентам, підвищують рівень забезпеченості громадян.

У зв'язку з цим актуальним стає дослідження діяльності банківських систем США та Великобританії у 2012 році, їхніх провідних банків, основних тенденцій їх розвитку та шляхів удосконалення.

Огляд літератури з теми дослідження. Становлення банківських систем США та Великобританії, особливості діяльності комерційних банків та небанківських фінансових кредитних установ, структуру та функції ФРС і Банку

Англиї неодноразово розглядали вітчизняні та зарубіжні науковці. У зарубіжній науковій літературі оцінка стану комерційних банків висвітлена в роботах Р. Брейлі, Є. Брігхема, С. О. Горіної, І. В. Ларіонової, С. Майерса, Є. Нікбахта, П. Роуза, Н. Фрамкіна, Р. Хафера та інших. Вагомий внесок у цей процес зробили вітчизняні вчені: І.В.Шамова, В.М.Іванов, Ю. М., Лисенков, В. В. Коваленко, І. Лютий, П. В. Мельник, С.Б. Єгоричева.

На думку цих учених, проблемні питання виникають не тільки в аналізі суті банківських банківських, та діяльності головних контролюючих органів країн, а й у виявленні ролі та значенні банківських установ в ринкових умовах господарювання. Однак, у їхніх працях неповною мірою відображено саме роль і місце комерційних банків саме у ринковому середовищі.

Тому, об'єктивна необхідність виникає необхідність поглиблення теоретичних досліджень щодо діяльності провідних банківських установ США та Великобританії та центральних банків цих країн.

Мета та задачі дослідження. Метою дипломної роботи є розробка і наукове обґрунтування комплексу теоретичних положень і практичних рекомендацій, пов'язаних з вивченням банківської систем розвинутих країн світу, а саме США та Великобританії.

Відповідно до поставленої мети визначено основні завдання, спрямовані на її вирішення:

- охарактеризувати теоретичні та методологічні аспекти структури грошової системи України;
- розкрити сутність діяльності НБУ;
- дослідити стан грошової системи України;
- проаналізувати діяльність НБУ;
- провести аналіз готівкового обігу та безготівково в Україні;
- виявити перспективи подальшого розвитку грошової системи України;
- запропонувати шляхи зміцнення грошової системи України;

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є грошової системи України, основні тенденції її розвитку.

Предметом дослідження є діяльність НБУ, комерційних банків та інших інституцій грошової системи України.

Методи дослідження. На основі діалектичного методу пізнання проведено вивчення та визначення напрямків грошової системи України. Для дослідження операцій комерційних банків та їхнього впливу на перебіг економічних процесів використані статистичні, математичні методи, методи прогнозування, техніко – економічного аналізу та спостереження.

Інформаційна база роботи. Статистичну та факторологічну базу дослідження складають закони України, нормативні документи НБУ, банківських установ.

Наукова новизна роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні питань, пов'язаних з удосконаленням грошової системи України. У результаті проведеного дослідження були отримані такі наукові результати:

- уточнено зміст американських та британських комерційних банків як економічної категорії, що характеризує їх як ринкові інститути, які забезпечують організацію кредитних відносин і неперервність розширеного відтворення та через сукупність депозитних, кредитних і розрахункових операцій здатні впливати на обсяг платіжних засобів і динаміку грошової маси в економіці;

- виявлено основні функції НБУ в сучасних умовах;

- розкрито значення грошово-кредитної політики в якості одного із засобів стимулювання економічного зростання в США, Великобританії;

- обґрунтовано роль банківського регулювання в процесах підтримки макроекономічної стабільності.

Практичне значення роботи полягає у тому, що вони можуть використовуватися у процесі організації банківської діяльності зокрема, функціонування банківської системи та покращення її конкурентоспроможності як стратегічної складової національних економік США та Великобританії.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Повний обсяг дипломної роботи – 99 сторінок, у тому числі на 23 з них розміщено 6 таблиць, 12 рисунків, список використаних джерел із 93 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1.1. Поняття, суть та призначення грошової системи України

В економіці відбувається постійний рух товарів та послуг, який опосередковується певним обігом грошей. Грошовий оборот - безперервний рух грошей у процесі виробництва, розподілу й обміну суспільного продукту і перерозподілу національного [2, с.31]. Він складається з двох частин:

- сфери безготівкового обігу;
- сфера готівкового обігу.

Виникнення грошового обігу пов'язане з виникненням грошей, які в свою чергу історично утворились для здійснення обміну товарів, в часи розкладу первіснообщинного ладу. В період рабовласницької та феодальної форм державного ладу основними перепонами для розширення грошового обігу були наявність натурального господарства та недостатній розвиток товарних зв'язків. При капіталізмі грошовий обіг набув чималого розвитку, це пов'язано з виникненням національних та світових товарних ринків (XVI – XVII ст.), проте деякі їх елементи з'явилися раніше. В цей період грошовий обіг починає перетворюватися в систему, причиною цього було, те що в час формування капіталізму з'явилась потреба у поєднанні складових елементів грошового обігу в систему, для створення стабільної, цілісної та еластичної грошової системи.[3, с.2]

Національна буржуазія характеризується зацікавленістю в єдиній, стабільній грошовій одиниці, для вдалого ведення торгівлі. В період розвитку капіталізму та його кредитної системи створюються банкноти, з'являється необхідність у розмінних монетах, для обслуговування незначного обігу товарів і розміну повноцінних грошей (монет та банкнот). Всі ці чинники зумовили потребу у впорядкуванні та регулюванні грошового обігу за допомогою законодавчих норм, роль головного регулятора взяла на себе держава.

У кожній державі існує національна грошова система, утворення якої обумовлено історичними передумовами, пройшовши тривалий еволюційний період, відображає в деякій мірі економічний та соціальний розвиток країни.

Грошова система - система, за допомогою якої економіка забезпечується грошима [10]. Взагалі кажучи, малі країни могли б просто використовувати гроші якоїсь іншої країни, але більшість держав воліє мати свої власні гроші [11]. Це пов'язано як з міркуваннями національного престижу, так і з тим, що держави отримують плату за право випуску грошей (сеньйораж), а також з вірою в те, що економічна стабільність може бути зміцнена за рахунок використання грошово-кредитної політики (грошово-кредитної політики) для адаптації до внутрішньодержавні шоків або для захисту економіки від впливів потрясінь за кордоном.

М.І.Савлук, І.В.Шамова, А.І.Щетинін, І.М.Михайловська дають таке визначення грошовій системі: „ **Грошова система** — це конкретна форма організації грошового обігу, визначена відповідним законодавством країни. ” [1,с 150;2,с.102;3,с.15;9,с.65].

Грошова система утворилася в результаті економічних відносин. Характеристика основних правил, норм, вимог, нормативів та принципів вказується в законах, які регулюють відносини між учасниками обігу грошей.

На думку, С.В.Міщенко грошова система є складним соціально-економічним явищем, що відображає сукупність стійких, закріплених національним законодавством відносин між суб'єктами грошового ринку з приводу організації та здійснення грошового обігу, функціонування грошового ринку та виконання грошима своїх функцій [4, с. 77].

Держава в процесі формування грошової системи намагається зробити її повністю незалежною та стійкою до зовнішніх чинників, які можуть негативно вплинути на розвиток національної економіки. Головним показником політичної та економічної свободи є існування саме такої суверенної грошової системи.

В залежності від взаємодії елементів грошових систем визначається їх тип. Розрізняють грошові системи неринкового та ринкового типів, що зумовлено відносинами суб'єктів в країні.

Система неринкового типу має такі особливості:

- наявність адміністративних важелів впливу на обіг грошових коштів;
- здійснення контролю за певними видами грошових операцій суб'єктів економіки (фізичних та юридичних осіб);
- відокремлення готівкової та безготівкової сфер грошового обороту;
- заборона виконувати деякі грошові операції.

Даний тип грошової системи характерний для країн з адміністративно – командною економікою, яскравим прикладом було СРСР.

Для системи ринкового типу характерним є вільне функціонування грошової одиниці, також можуть виникати деякі обмеження при здійсненні грошових операцій банківськими установами, які являються однією з ключових ланок грошової системи країни. Грошовий обіг регулюється за допомогою економічних методів, які впливають на показники грошової грошової маси (динаміка, структура, обсяг).

За формою функціонування грошей виділяють наступні грошові системи:

- системи металевого обігу;
- системи паперово-кредитного обігу.

На ранніх етапах розвитку капіталістичного виробництва грошова система, як правило, ґрунтувалася на біметалізмі. Прибіметалізмі роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася за двома металами, — як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділяють три різновиди біметалізму

Монометалізм — це грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Його найпослідовнішою формою виступав золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт найбільше відповідав вимогам капіталізму періоду вільної конкуренції, допомагав розвитку виробництва, кредитної системи, світової торгівлі і вивезенню капіталу. Цей стандарт характеризується такими загальними рисами:

у внутрішньому обігу країни перебуває повноцінна золота монета, а золото виконує всі функції грошей;

- дозволяється вільне карбування золотих монет для приватних осіб (звичайно

на монетному дворі країни);

- неповноцінні гроші, що перебувають в обігу (банкноти, металева розмінна монета), вільно та необмежено обмінюються на золоті;

- допускається вільне вивезення та ввезення золота та іноземної валюти і функціонування вільних ринків золота.

Функціонування золотомонетного стандарту потребувало наявності золотих запасів у центральних емісійних банках, які були резервом монетного обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей.

У роки Першої світової війни зростання бюджетних дефіцитів, покриття їх позиками та зростаючим випуском грошей призвели до збільшення грошової маси в обігу, яка значно перевищувала за своїм обсягом золоті запаси емісійних банків, що ставило під загрозу вільний обмін паперових грошей на золоті монети. В цей період золотомонетний стандарт припинив своє існування в країнах, що воювали, а пізніше і в більшості інших країн (крім США, де він протримався до 1933 р.): було припинено розмін банкнот на золото, заборонено вивозити його за кордон, золоті монети вийшли з обігу і перетворилися на скарб.

Після закінчення Першої світової війни, в умовах розвитку загальної кризи капіталізму, жодна капіталістична держава не змогла стабілізувати свою валюту на основі відновлення золотомонетного стандарту.

У ході грошової реформи 1924–1929 рр. повернення до золотого стандарту було проведено у двох урізаних формах — золотозливкового і золотодевізного стандартів.

При золотозливковому стандарті, на відміну від золотомонетного, в обігу відсутні золоті монети та вільна їхня чеканка. Розмін банк нот, як і інших неповноцінних грошей, проводиться тільки на золоті зливки. В Англії вартість стандартного зливка масою 12,4 кг дорівнювала 1700 фунтів стерлінгів, у Франції вартість зливка 12,7 кг дорівнювала 215 тисяч франків.

В Австрії, Німеччині, Данії, Норвегії та інших країнах було встановлено золото-девизний(золотовалютний) стандарт, за якого також відсутні золоті монети та вільна чеканка. Обмін неповноцінних грошей на золото проводився за допомогою обміну на валюту країн із золотозливковим стандартом. Так зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць країн золотодевизного стандарту із золотом.

Стійкість курсу національної валюти підтримувалася методом девизної політики, тобто за допомогою купівлі та продажу національних грошей за іноземні залежно від того, знижується чи підвищується курс національної валюти на ринках. Таким чином, при золотодевизному стандарті валюти одних країн ставилися в залежність від валют інших.

Внаслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр. золотий стандарт було скасовано в усіх країнах світу (у Великобританії в 1931 р., США — 1933 р., Франції — 1936 р.), і встановилася система нерозмінного банкнотного обігу.

Створення в 1944 р. Бреттон-Вудської світової валютної системи являло собою встановлення системи міждержавного золотодевизного стандарту, за суттю золотодоларового стандарту, для країн з вільно конвертованою валютою. Особливість золотодоларового стандарту полягала в тому, що він був установлений лише для центральних банків, причому тільки одна валюта — долар США — зберігала зв'язок із золотом. У зв'язку із скороченням золотого запасу уряд США з 1971 р. офіційно закінчив продаж золота за долари, і золотодоларовий стандарт припинив своє існування.

Відповідно до змісту механізму регулювання грошового обороту виділяють системи паперово-грошового та кредитного обігу

Для системи паперово-грошового обігу характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту, що, відповідно до законів обігу паперових грошей, призводить до постійного знецінення їх. Регулювання грошового обороту в цих умовах потребує здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система кредитного обігу — це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Кредитна емісія забезпечує еластичність грошового обігу, дає можливість, на відміну від бюджетної емісії, не тільки легко збільшувати, а й зменшувати кількість грошей в обігу. Це створює реальну можливість підтримання їхньої кількості на рівні об'єктивної потреби обігу.

За загальними законами обігу грошей кредитна грошова система близька до металеві. Органами регулювання грошового обігу є банки. Здійснювані ними кредитні операції (видача та погашення позик), відповідно до реальної динаміки економічних процесів, руху матеріальних цінностей, виступають передумовою балансування товарних і грошових мас в обігу.

Грошова система України в період становлення державної незалежності була неринковою. Державне регулювання рівня цін в умовах економічної кризи, яка поєднала падіння виробництва із значним зростанням грошової маси, спричинило розпад споживчого ринку (єдиної сфери нерегламентованих відносин купівлі-продажу) та всезагальну дефіцитність товарів. За таких умов для регулювання відносин розподілу були впроваджені карткова система та інші форми раціонування. Становище ускладнювала некоординованість економічної політики незалежних республік у сфері виробництва, товарообміну, грошових відносин.

Щоб захистити внутрішній ринок, в Україні було впроваджено купонну систему та регламентувалось вивезення товарів за межі держави. Реально всі ці заходи посилювали неринковий характер грошової системи.

Перехід до грошової системи ринкового типу потребує лібералізації економічних відносин, введення вільного ціноутворення та проведення комплексу заходів, спрямованих на розвиток ринкових відносин: приватизації власності, сприяння розвитку підприємництва, демонополізації економіки, розвитку підприємств ринкової інфраструктури. Становлення ринкових відносин передбачає перехід до грошової системи відкритого типу: лібералізації зовнішньоекономічних відносин та введення конвертованості національних грошей [4]

Банки виконують важливу роль в організації, побудові грошового обігу. Банківська система забезпечує стабільність у функціонуванні кредитних грошей, виконуючи таким чином своє основне завдання. В провідних країнах світу при створенні грошової системи за основу беруться правові норми саме з банківського законодавства, зокрема, ті закони що регламентують роботу, здійснення операцій центрального банку. Отже, можна зробити висновок, що центральні банки мають широкий спектр дій щодо регулювання та контролю грошового обороту та виконують роль основного гаранта функціонування грошової системи, яка повинна бути ефективною для економіки країни.

Комерційні банки є важливою структурною складовою в організації грошового обороту країни, здійснюють свою діяльність відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність».

Основні функції комерційних банків зображенні на рисунку 1.2.

Рис.1.2 Основні функції комерційних банків [2, с.390]

Крім НБУ, вагому роль у побудові та забезпеченні ефективного функціонування грошової системи України займають Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України.

Основні напрями та характер діяльності Національного банку України, його правовий статус та організаційна побудова визначаються Конституцією України, а також Законом України «Про Національний банк України», Законом України «Про банки та банківську діяльність».

Національний банк як емісійний центр країни має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обігу на території України. Він установлює правила випуску в обіг, зберігання, перевезення, інкасації та вилучення готівки з обігу, визначає порядок ведення касових операцій для банків, підприємств і організацій [5, с.30]

Емісію національної грошової одиниці НБУ здійснює монопольно, а також організовує її обіг. Крім емісії готівки та розмінної монети НБУ має право вилучати їх з обігу при потребі.

Крім вищезазначених, Національний банк України здійснює наступні функції:

- банк банків, НБУ надає комерційним банкам кредити для структурної перебудови, задоволення потреб тимчасового характеру, фінансового оздоровлення;
- банк держави, НБУ обслуговує державний бюджет через уповноваженні банки та органи державного Казначейства;
- організовує міжбанківські розрахунки за допомогою системи електронних платежів (СЕП);
- здійснює контроль та нагляд за діяльністю комерційних банків України, виконання ними економічних нормативів, дотримання законодавства та нормативних актів;
- регулює грошово-кредитні відносини в державі та відповідає за стабільність гривні, дані функції є одними з найважливіших, які виконує НБУ.

В залежності від економічних та соціальних напрямків розвитку держави Національний банк України реалізовує грошово-кредитну політику, з допомогою певних інструментів впливає на обсяги кредитування в країні, грошовий оборот. Відповідно до типу інструментів, за допомогою яких НБУ здійснює грошово - кредитну політику, виділяють прямі (адміністративні) та непрямі методи.

На рисунку 1.1 зображено перелік основних інструментів, які використовує НБУ під здійснення грошово-кредитної політики.

Верховна Рада України, згідно статті 85 Конституції України, має право призначати та звільняти голову НБУ за поданням президента України. Ще одним державним органом, який приймає участь в управлінні грошовим оборотом, є Державне Казначейство України. Дана установа здійснює обслуговування коштів, які надходять до державного бюджету України.

У зв'язку з тим, що грошова система регулює всі грошові потоки економіки країни, можна виділити окремі її підсистеми:

1. Система готівкового обігу.
2. Система безготівкових розрахунків.
3. Валютна система [2, с. 108],

Рис.1.1 Інструменти НБУ

В умовах сучасної економіки та враховуючи досвід зарубіжних країн відбувається поступове зменшення обігу готівкових коштів та здійснюється контроль за операціями з готівкою. Ці заходи мають антиінфляційний характер. Відповідно до ринкових потреб економіки виникає необхідність в удосконаленні грошового обігу, який є складовою частиною грошової системи країни.

Структуру системи готівкових розрахунків та взаємозв'язок між ними відображено на рисунку 1.3.

Рис.1.3 Структура готівкових розрахунків

На обсяг готівкового обороту впливають: розмір товарообороту, темпи інфляції, рівень прибутків населення, емісії готівки і швидкість її обігу та ін.

Емісійним центром відповідно до Закону "Про банки та банківську діяльність" є НБУ. Він виконує організацію готівкового обороту, регулює емісійні операції, тобто операції, які пов'язані із випуском грошей в обіг і здійснює їх вилученням з обігу відповідно до законодавства. Для виконання емісійної функції в установах НБУ формуються резервні фонди грошових знаків.

З доручення НБУ касове обслуговування клієнтів покладається на комерційні банки. Банківські установи задовольняють потреби своїх клієнтів у коштах передусім за рахунок готівки, що надходить у касу банку від клієнтів. Але бувають випадки, коли готівки, що надходить у касу банку, недостатньо для забезпечення поточних потреб. У такому випадку банк складає заявку на підкріплення каси та спрямовує її до регіонального управління Національного банку за три дні до виникнення потреб у готівці. Управління Національного банку, отримавши заявку, має розглянути її обґрунтованість, щоб не допустити емісії грошей понад суму, визначену прогнозним розрахунком касових оборотів. Безготівковий грошовий обіг можна охарактеризувати тим, що рух грошей відбувається шляхом здійснення перерахунків у фінансово – кредитних установах [2, с. 108]. До безготівкових відносяться такі розрахунки, що здійснюються без використання готівки, лише в сфері безготівкового обігу [2, 108].

Організація безготівкових розрахунків є надзвичайно важливою для економіки України, її ефективного розвитку та для суб'єктів економічних відносин. Безготівковий платіжний оборот забезпечує своєчасність надходження коштів на рахунки підприємств за наданні ними послуги, продану продукцію.

Ефективність функціонування системи безготівкових розрахунків значною мірою залежить від того, чи учасники цих відносин дотримуються основних принципів організації. Якщо ж визначених принципів не дотримуватись, то це може призвести до кризи всієї платіжної системи.

Фактори, які від яких залежить обсяг безготівкового грошового обороту в Україні зображенні на рисунку 1.3.

Обсяг безготівкового грошового обороту

Рис. 1.1.3 Чинники, що впливають на величину безготівкового грошового обігу в країні [2, с.109]

Національний банк України встановлює форми, в яких здійснюється безготівковий обіг, центральний банком також визначаються форми платіжних документів, зокрема, порядок їх оформлення. Вибір конкретної форми розрахунків залежить і від умов, операцій, які зазначаються в контрактах.

Доцільність та ефективність вибору тих чи інших форм розрахунків залежить від економічних завдань, фінансових проблем та методів їх вирішення суб'єктами господарювання.

Види розрахункових документів на підставі яких можуть здійснюватись безготівкові розрахунки:

- вексель;
- акредитив;
- платіжна вимога-доручення;
- платіжна вимога;
- платіжне доручення;
- розрахунковий чек.[7 (Стойко О.Я. (ред.) Банківські операції, електронний ресурс: http://www.vuzlib.org/bo_S/7-3.htm)]

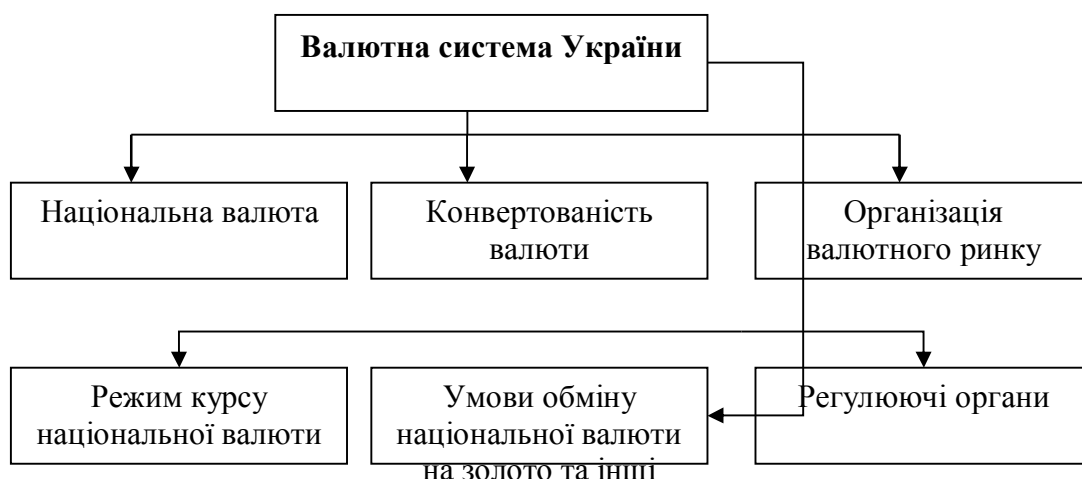
Кожна з цих форм розрахунків має свої особливості, переваги та недоліки, тому від правильності обрання та ефективності їх використання

залежить на скільки швидко та ефективно буде функціонувати господарський оборот.

Під валютною системою розуміють організацію валютних відносин, за допомогою яких здійснюється розрахунки на між країнами та формуються валютні ресурси, регулюється нормативно-правовими актами, міжнародними угодами. [3(І.В. Шамова Грошово-кредитні системи зарубіжних країн.), с.3]

Функціонування валютної системи регулюється законодавством країни, на його основі формується процес взаємодії національної грошової одиниці з валютами інших країн світу, вибір способу, за яким здійснюється їхня конвертованість, формування золотовалютних запасів, міжнародної ліквідності, кредитних ресурсів та їх використання.

Елементи, які входять до валютної системи України зображено на рисунку 1.4.

Рис. 1.4. Основні елементи валютної системи України [3, Грошово-кредитні системи зарубіжних країн, с. 4-5]

До органів, на які забезпечують проведення валютної політики належать: Кабінет Міністрів України, НБУ; ДПА, Державний митний комітет, Міністерство інфраструктури України.

Цілі та завдання валютної політики формують Кабінет Міністрів і НБУ, а також учасниками цього процесу є Адміністрація Президента та Верховна Рада України. НБУ здійснює валютний контроль та валютне регулювання, може

передати окремі свої функції уповноваженим комерційним банкам, шляхом передачі їм ліцензій на здійснення відповідних валютних операцій.

Державний митний комітет здійснює нагляд за дотриманням вимог перевезення, руху валютних цінностей через кордон України.

Контроль за виконанням інструкцій стосовно пересилання валютних цінностей через кордон України здійснюють органи Міністерство інфраструктури України.

Важливим завданням валютної системи України є процес розробки, а пізніше відповідно і реалізації валютної політики держави як поєднання в єдине ціле організаційно-правових та економічних завдань у області міжнародних валютних відносин, які спрямовані на реалізацію встановлених державою цілей. На думку О.М.Колодізева, валютна політика, крім загальномонетарних цілей, має свої специфічні цілі, що реалізуються переважно у валютній сфері і теж чинять істотний вплив на розвиток реального сектору економіки [8, с.71].

Цілі валютної політики відображено на рисунку 1.5

Рис. 1.5. Цілі валютної політики [8,с.71]

1.2.Характеристика основних елементів грошової системи України

Будь-яка держава має свою національну грошову систему, що складається з ряду елементів. Незважаючи на особливості, відмінності цих систем, що склалися історично, традиційно їм властиві і загальні елементи. Зі зміною політичного

ладу, суспільних, економічних відносин змінюються грошові системи, що відбивається на утриманні їх елементів. Можна виділити такі основні елементи національних грошових систем [17, с.80;15,с.58;16,с.73; 22,с.43]:

- найменування грошової одиниці та її частин;
- види грошових знаків, що мають законну платіжну силу;
- емісійний механізм;
- грошова маса, яка перебуває в обігу;
- порядок забезпечення грошових знаків;
- структура грошового обороту, регламентація безготівкового і готівкового грошового обороту;
- порядок встановлення валютного курсу;
- державний орган, що здійснює регулювання грошового обігу, механізм такого регулювання.

Наявність та специфіка елементів грошової системи в кожній державі наповнюється національними особливостями.

Грошова одиниця визначається законодавством кожної країни, до уваги беруться особливості історичного розвитку та національні традиції. Назва національної грошової одиниці, переважно, формується історично, але держава повинна закріпити її своїм законодавчим актом. Коли молода держава створює нову грошову систему, назву для своєї валюти, вона черпає із своїх історичних відомостей або з історії корінного народу країни. Україна пішла таким ж самим шляхом.

Таблиця 2.1.

Характерні риси елементів грошової системи [2,с.104]

Елемент	Характерні риси
Грошова одиниця	це встановлений в законодавчому порядку грошовий знак, який є лічильною одиницею, тобто одиницею масштабу всіх товарів
Масштаб цін	це засіб вираження вартості (ціни) товарів у грошових одиницях
Емісійна система	це законодавчо встановлений порядок випуску і обігу нерозмінних на золото паперових і кредитних грошових знаків
Види грошових знаків та їх купюрність	визначає вищий законодавчий орган, який надає грошовим знакам статус законодавчо платіжного засобу, тобто на державу покладається відповідальність за їх забезпечення
Валютний курс	це співвідношення національної грошової одиниці до інших валют, що виражається під час їхнього обміну
Грошове регулювання	це комплекс заходів, державного впливу, основним спрямуванням яких є досягнення відповідності кількості грошей до потреб економічного розвитку
Інститути грошової системи	це державні, недержавні установи, які здійснюють регулювання грошового обігу в країні

Відповідно до статті 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня [18]. Таке ж найменування мала грошова одиниця Київської Русі, яка була однією із високорозвинених держав тих часів (в період з X до XI століття), розташовувалась вона на території сучасної України. Таким чином, відбулася свого роду лінія зв'язку між нинішньою і колишньою українськими державами, що підтверджує закономірність відновлення держави Україна.

У таблиці 2.2 відображено перелік банкнот та монет, які перебувають в обігу на території України.

Перелік банкнот та монет, що перебувають в обігу в Україні

Банкноти, гривні	Монети, копійки
1	1
2	2
5	5
10	10
20	25
50	50
100	1 гривня
200	
500	

Джерело: складено на основі даних [19]

Види грошових знаків, які використовуються в національних грошових системах країн світу визначається відповідними правовими актами і мають статус законного платіжного засобу на їхній території [2,с.103]. До них відносяться: 1) грошові знаки (банкноти), 2) казначейські білети і 3) монети (використовуються для зручності обслуговування роздрібною торгівлю).

Питання щодо структури та видів грошових знаків кожна країна ухвалює самостійно (за винятком країн, які перебувають у складі валютного угруповання). Типи і купюрність валют визначаються вищим законодавчим органом, який дає їм статус законного платіжного засобу, що робить державу відповідальною за їх забезпечення. Всім іншим платіжним засобам такий статус не надається. Органами державного контролю здійснюються ретельні перевірки з метою недопущення використання кимось грошових сурогатів або ж фальшивих банкнот. Заборонено використання в країні іноземної валюти як засобів платежу, тому що це не сприяє забезпеченню національних грошей, а навпаки ускладнює цей процес [15]. Якщо законодавство дає право на обіг небанківських платіжних

інструментів, таких, як векселі, чеки, воно визначає умови їх використання, відповідальність емітента та механізму такої відповідальності. Варто зазначити, що держава не несе відповідальності за їх забезпеченість.

Право випуску банкнот і відповідальність за їх забезпечення відповідно до законодавства країни покладається на відповідний державний орган. Цим органом, як показує світова практика, виступає центральний банк країни. У деяких виняткових випадках міністерству фінансів (казначейству надається право на випуск банкнот. У цьому випадку банкноти називають казначейськими білетами. Основна відмінність між цими типами полягає у механізмі емісії грошей.

Випуск казначейських білетів застосовується безпосередньо для покриття бюджетних витрат і допускається, як правило, в умовах глибокої кризи державних фінансів [1, с.156]. Щоб зняти будь-які перешкоди з приводу своєчасного та повного покриття бюджетних витрат, право емісію надається державному казначейству, яке використовує дане право відповідно до затвердженого бюджетного дефіциту. У цьому полягає перевага механізму казначейської емісії.

Проте за цією їх перевагою прихована значна небезпека для грошової системи загалом. По-перше, вільне розпорядження емісійним доходом провокує урядові структури на нарощування бюджетних витрат. По-друге, питання про казначейську емісію не дає передумов щоб вилучати з обігу випущені грошові одиниці тому, що бюджетні витрати формуються безповоротно і нееквівалентно. Таким чином, цей процес рано чи пізно призведе до гіперінфляції [1, с.156].

Випуск банкнот використовується для надання кредитів центральним банком для комерційних банків і державних установ. У першому випадку випущенні банківські квитки йдуть у реальний сектор економіки, який створює умови для їх повернення до емітента через погашення кредитів і запобігає надмірному накопиченню банкнот в обігу. У другому випадку видані банкноти використовуються для покриття бюджетних видатків. Але так як урядові установи отримали їх від центрального банку в кредит, тому вони повинні вести свою фінансову діяльність так щоб повернути кредити і запобігти осіданню

надлишкової пропозиції грошей в обігу і знецінення. Проте цей механізм буде функціонувати успішно, тільки якщо уряд дійсно повертатиме центральному банку отримані кредити. Якщо цього не буде, то емітовані центральним банком банкноти зробляться, по суті, звичайними казначейськими білетами і обов'язково знеціняться. Яскравим прикладом є емісійний досвід НБУ в 1992—1993 рр [23,с.90]. Хоч емісійне право зберігалось за Національним банком України і він здійснював випуск карбованців формально на кредитній основі, утім значна частина його емісії спрямовувалася на покриття дефіциту бюджету, назад не поверталася і списувалася на збільшення державного боргу. Як результат, емітовані Національним банком України грошові знаки зазнали беспрецедентного для мирних умов знецінення — більше 10 000% лише за 1993 рік [23,с.91]. Починаючи з 1994 року в Україні проводиться велика кропітка робота з переведення емісії банкнот НБУ виключно на кредитну основу.

Особливе місце в грошовій готівці займає розмінна монета. За характером емісії вона звичайно належить до того самого виду грошових знаків, що й основна валюта. Вона відіграє допоміжну роль відносно основної валюти — забезпечує платежі на суми, менші від розміру прийнятої в країні грошової одиниці. Якщо величина грошової одиниці дуже мала, то потреба в розмінній монеті знижується чи взагалі відпадає. Таке сталося в Україні в 1993 р., коли у зв'язку з гіпервисоким знеціненням карбованця дрібні платежі стали виконуватися паперовими купюрами і монета зникла з обороту. Необхідність в монеті виникла після збільшення масштабу цін 100 000 разів протягом грошової реформи в 1996 році. Коли в країні встановлена грошова встановлена високо, потреба в монеті збільшується, це також пов'язано збільшення частки платежів у кількостях, менших, ніж розмір грошової одиниці.

Крім видів грошових знаків, законодавство держави визначає також їх купюрність. Правильно встановлена розмірність номіналів банкнот та розмінної монети насамперед створює значні зручності учасникам платіжного обороту [1, с.157]. Водночас висока частка великих купюр забезпечує економію на друкуванні грошових знаків. Проте наявність великих купюр робить готівку

вразливішою для фальшування, зручнішою для проведення незаконних, тіньових операцій. З цієї причини держави намагаються уникнути випуску купюр дуже великих номіналів.

Потреба в монеті з'явилася лише після збільшення масштабу цін в 100 тис. разів під час грошової реформи 1996 р. Якщо в країні встановлена велика грошова одиниця, то потреба в монеті зростає, оскільки збільшується питома вага платежів на суми, менші від розміру грошової одиниці. У цих країнах більша частка монети в загальній сумі готівки, що робить їх системи більш економічними, адже монети зношуються повільніше, ніж паперові банкноти. З цієї причини періодично випускаються монети в одну чи кілька грошових одиниць, які, по суті, не є розмірними, а заміщають паперові купюри відповідного номіналу.

Масштаб цін - характеристика грошової системи країни, яка визначає купівельну спроможність одиниці її валюти на внутрішньому ринку [20]. У теорії грошей категорія, сполучена з функцією грошей як міри вартості [21, с.243]. Масштаб цін виконує суто технічну функцію: з його допомогою грошова одиниця певного найменування служить для вимірювання та вираження цін усіх товарів .

Встановлюється масштаб цін та змінюється відповідно до законодавства країни. В період металевого грошового обігу масштаб цін проявлявся у вигляді вагової кількості металу, яка використовується в державі як грошова одиниця. У 1976-1978 рр. відбулась Ямайська грошова реформа, відповідно до неї було офіційно скасовано вміст золота в грошовій одиниці. Країнам не вигідно мати великий масштаб, при якому ціни на товари визначаються великими суми грошей з багатьма нулями. У деяких випадках можуть проводитися часткові грошові реформи, пов'язані із збільшенням масштабу ціну, а саме - деномінацією. Наприклад, в 1996 році деномінація була проведена в Україні, у Франції у 1960 році.

На сьогоднішній день масштаб цін формується стихійно і використовується для порівняння вартості товарів відповідно до їх ціни. В умовах ринкової економіки стихійні процеси сприяють зміцненню масштабу цін, його новий рівень в подальшому здійснює вплив на ціноутворення. Нині про існування масштаб цін

вказують значні відмінності в рівнях цін на ті ж товари, які виражаються у грошових одиницях різних країн [1, с.153]. Це прямий доказ того, що ціни можуть виражатися в різних масштабах, тобто в грошових одиницях різних розмірів. Крім того, ціни в одній і тій ж валюті можуть значно змінитися, якщо остання знецінюється, тобто її значення зменшується як масштаб цін.

У багатьох випадках, масштаб цін в нинішніх умовах змінюється спонтанно, незалежно держави, під впливом інфляції. Отже, роль і місце масштабу в процесі формування цін значно змінилася. На думку М.І.Савлука, держава вже не впливає свідомо на зміну масштабу цін, тепер стихійні процеси економіки здійснюють вплив на рівень масштабу цін[1,с.153].

Оскільки інфляція стала хронічним явищем, постійною загрозою збільшення цін, який негативно позначається на функціонуванні грошей як міри вартості і та ефективності системи цін. Таким чином, в довгостроковій перспективі, щоб підтримувати ціни на певному масштабі, відносно постійному рівні є важливим завданням кожної держави. Сприяти вирішенню цього завдання в першу чергу повинні сприяти заходи уряду. Ці заходи, проте, пригнічуючи інфляцію можуть лише зупинити подальше зниження масштабу цін, але не може відновити попередній – до інфляційний рівень. Ціни втрачають порівнянність у часі, вміння правильно висловлювати динаміку економічних процесів. виправити ці недоліки можна за рахунок відновлення попереднього масштабу цін, що здійснюється шляхом деномінації, яка втілюється як один з елементів грошової реформи. Таким чином, проблема масштабу цін на сьогоднішній день стала складовою більш глобальної проблеми забезпечення сталості грошової одиниці і вирішується одночасно з нею.

У проведеній в Україні роботі виявилась активна роль держави у формуванні масштабу цін в умовах функціонування нерозмінних на золото кредитних грошей. Для зручності користування грошова одиниця поділяється на певну кількість частин, як правило, на 100. Закон визначає міру точного поділу та назву кожної частини. Так, гривня України ділиться на 100 частин, які називаються копійками.

Для зручності, гроші діляться на певну кількість складових частин, у більшості випадків, на 100. Закон визначає в якості точного відділення і назви кожної частини. Так, українська гривня розділена на 100 частин, які мають назву - копійки.

Сучасні висококомп'ютеризовані банківські технології відкрили можливість надати переважній частині грошової маси депозитну форму й обслуговувати грошовий оборот переважно у формі безготівкових розрахунків. Таким чином у грошових системах стає все більш важливим державне регулювання безготівкового обігу. Безготівкові грошові операції виконуються по банківських рахунках, а не за межами банківської системи. Це полегшує контроль і регулювання законності платіжних операцій, сприяє створює умови для захисту інтересів суспільства і інтересів суб'єктів грошового ринку. Разом з тим депозитна форма не захищає гроші від знецінення. Варто зауважити, що відповідальність за забезпечення депозитних грошей несе той банк, де відкриті рахунки. Банки, як відомо, схильні до банкрутства, в результаті чого може відбутись повна або часткова втрата вкладниками своїх грошей. Навіть у розвинених країнах щороку десятки банків, які стають банкрутами, мова не йде вже про молоді країни, в яких банківська система тільки починає формуватись.

Депозитні гроші приводяться в рух розпорядженнями, які надходять у банки ззовні у електронній або ж формі. Це створює можливості для несанкціонованого доступу у використання депозитних грошей як з боку банківських працівників, так і третіх осіб. Світова практика має приклади посторонніх втручань в комп'ютерні мережі, коли величезні суми грошей були вкрадені. Незначний досвід у нових незалежних держав, у тому числі Росії і України, свідчить про значні можливості крадіжки депозитних коштів за використанням неправдивих паперових носіїв банківської інформації (підроблені чеки, фальшиві авізо), а також несанкціонованого використання депозитів банками до їх прибуття на рахунки їх власників. Таким чином у власників депозитних вкладів існує не менший ризик їх втрати, ніж у власників готівкових коштів. Нейтралізувати

загрозу можливою завдяки правовому регулюванню даних питань на рівні грошової системи.

Як вже зазначалось складовою національної грошової системи України є її валютна система, проте вона є відносно самостійною. Національна валютна система - це форма організації економічних зв'язків країни, з допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються валютні ресурси країни [25,с.160]. Національна валютна система включає наступні елементи [25,с.250]:

- національна валюта - грошова одиниця держави. Вона існує у вигляді готівкових грошей (банкнот і монет) і в безготівковій (залишки на банківських рахунках), емітентами є комерційні і центральних банків. Після війни основною формою світових грошей є резервні валюти та міжнародні валюти - СПЗ та ЕКЮ.

- валютний паритет як основа валютного курсу;

- режим курсу національної валюти. Валютний курс - ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн [27]. Вона базується на їх об'єктивному співвідношенні, що складається в процесі виробництва та обміну. За класифікацією МВФ, у світі є п'ять основних різновидів валютних режимів: 1) курс, фіксований щодо однієї валюти; 2) курс, фіксований стосовно кошика валют; 3) курс з обмеженою гнучкістю; 4) курс із керованою гнучкістю; 5) незалежно плаваючий курс. Із перелічених останній режим мають валюти 45-ти країн світу. У плаваючому обмінному курсі центральний банк повністю відмовляється від обмінного курсу в певному діапазоні за рахунок валютних інтервенцій. Для країн з перехідною економікою, зокрема України, сьогодні було б краще застосовувати режим керованої гнучкості. Проте, за цієї умови, найважливіше втриматись довгострокового тренду курсу, бо помилки центрального банку щодо довгострокового розвитку рівноважного тренду, а пізніше здійснюються спроби вирівняти помилкової динаміку курсу через використання великих обсягів валютних інтервенцій може привести до масової спекуляції валютою ;

- організація валютного ринку;

- національні органи, що обслуговують і регулюють валютні відносини країни;
- умови обміну національної валюти на золото (до Ямайської валютної реформи 1976-1978 рр.) та інші валюти;
- конвертованість валюти. Чим більше валютних обмежень, що використовуються в країні, тим менше його конвертованою є її валюта. Відсутність валютних обмежень не означає вільну конвертованість валют. Чим більше валютних обмежень використовується в країні, тим менше конвертованою є її валюта. Відсутність валютних обмежень означає вільну конвертованість валют.

Національна валютна система є органічною частиною системи грошових відносин окремих держав, її функціонування регулюється національним законодавством кожної країни. На основі такого законодавства встановлюється механізм взаємодії національних і світових грошей, спосіб їх конвертованості, регулювання валютного курсу, формування та використання міжнародної ліквідності, золото-валютних запасів, кредитних ресурсів тощо. Інфраструктуру національних валютних систем складають банківські та небанківські кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, інші державні та приватні інституції.

Організація обороту грошей звичайно покладається чинним законодавством на банки. Це одна з важливих функцій банків, яку вони виконують у процесі розрахунково-касового обслуговування клієнтів. Проте важлива роль грошового обороту, переплетіння в ньому інтересів окремих економічних суб'єктів та суспільства в цілому вимагають державного нагляду і контролю за виконанням банками вказаної функції. Кожна держава покладає ці завдання на регуляторів грошового потоку і застосування законодавства з фінансових питань. В Україні таким органом є НБУ, що передбачено Конституцією та Законом "Про Національний банк України". Інші органи державного управління економікою – Міністерство економіки, Кабінет Міністрів, Міністерство фінансів, втілюючи в реальність свої заходи фінансової та економічної політики, теж впливають на

грошовий оборот. Тим не менше, їх дії регулюють в грошовій сфері вони мають координувати свої дії з НБУ. Грошова система забезпечує правову та інституційну базу для розробки та реалізації грошово-кредитної політики в країні. З цієї точки зору грошово-кредитну політику можна розглядати як продукт функціонування грошово-кредитної системи. Таким чином, для успішної реалізації цілей грошово-кредитної політики є одночасно свідченням ефективного функціонування грошово-кредитної системи. З іншого боку, не може бути ефективною грошово-кредитній системі, якщо країна не проводить розумної грошово-кредитної політики, яка не забезпечує надійний контроль грошової маси (пропозиції грошей) і стабільність грошей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

На основі проаналізованого матеріалу, може зробити наступні висновки.

У кожній державі існує національна грошова система, утворення якої обумовлено історичними передумовами, пройшовши тривалий еволюційний період, відображає в деякій мірі економічний та соціальний розвиток країни.

Грошова система - система, за допомогою якої економіка забезпечується грошима. Взагалі кажучи, малі країни могли б просто використовувати гроші якоїсь іншої країни, але більшість держав воліє мати свої власні гроші [11]. Це пов'язано як з міркуваннями національного престижу, так і з тим, що держави отримують плату за право випуску грошей (сеньйораж), а також з вірою в те, що економічна стабільність може бути зміцнена за рахунок використання грошово-кредитної політики (грошово-кредитної політики) для адаптації до внутрішньодержавні шоків або для захисту економіки від впливів потрясінь за кордоном.

М.І.Савлук, І.В.Шамова, А.І.Щетинін, І.М.Михайловська дають таке визначення грошовій системі: „ **Грошова система** — це конкретна форма організації грошового обігу, визначена відповідним законодавством країни. ”

Верховна Рада України, згідно статті 85 Конституції України, має право призначати та звільняти голову НБУ за поданням президента України. Ще одним державним органом , який приймає участь в управлінні грошовим оборотом, є Державне Казначейство України. Дана установа здійснює обслуговування коштів, які надходять до державного бюджету України.

У зв'язку з тим, що грошова система регулює всі грошові потоки економіки країни, можна виділити окремі її підсистеми:

4. Система готівкового обігу.
5. Система безготівкових розрахунків.
6. Валютна система [2, с. 108],

Цілі та завдання валютної політики формують Кабінет Міністрів і НБУ, а також учасниками цього процесу є Адміністрація Президента та Верховна Рада України.

Грошова система забезпечує правову та інституційну базу для розробки та реалізації грошово-кредитної політики в країні. З цієї точки зору грошово-кредитну політику можна розглядати як продукт функціонування грошово-кредитної системи. Таким чином, для успішної реалізації цілей грошово-кредитної політики є одночасно свідченням ефективного функціонування грошово-кредитної системи. З іншого боку, не може бути ефективною грошово-кредитній системі, якщо країна не проводить розумної грошово-кредитної політики, яка не забезпечує надійний контроль грошової маси (пропозиції грошей) і стабільність грошей.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз готівкового та безготівково грошового обігу в Україні

Весь грошовий обіг в народному господарстві обслуговують гроші готівкою і гроші на безготівкових розрахунках. Для розрахунків готівкою застосовуються банкноти і розмінна монета. Банкноти мають лише товарне забезпечення. Їх ефективність досить низька, оскільки кредитний механізм не гарантує забезпечення своєчасності надходження грошей в банк. Порушення позичальниками умов кредитування та використання банківських ресурсів на покриття непродуктивних державних витрат послаблює зв'язок емісії банком з реальними потребами грошового обігу і призводить до знецінення грошових знаків.

Банкноти мають примусовий офіційний курс і мають прийматися до розрахунків у всіх установах. В Україні функціонують банкноти номіналом 1;2;5;10;20;50;100;200;500 грн. Монети використовуються, як засіб розмінювання невеликих сум, що знаходяться в обігу. Їх сумарна вартість невелика порівняно із загальною масою грошей. Вона обмежена потребами населення. Банкноти і монети потрапляють до населення через комерційні банки, які отримують їх від НБУ.

На відміну від готівкових грошей, гроші безготівкових розрахунків не мають речовинної форми вираження. Вони існують лише у формі депозитів на рахунках у банках.

Банківський депозит виступає грошима лише за умови їх перетворення у готівкові гроші, шляхом їх видачі з каси банку. Вони можуть здійснюватися за такими вимогами:

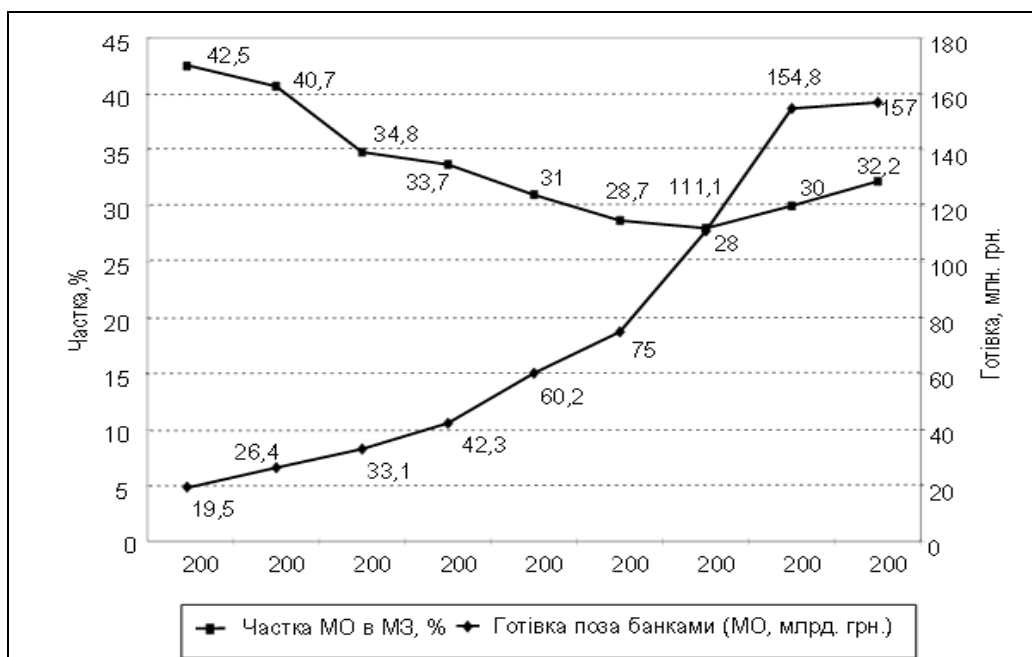
- на основі виписаного чека;
- за допомогою пластикової картки;
- через банківські автомати.

Використання банківських депозитів для розрахунків з економічними суб'єктами може здійснюватися шляхом виписки векселя, чека, платіжної картки або перерахунку.

Усього ж узагальному обсязі грошової маси в економічно розвинутих країнах частка готівки не перевищує 3-9 %. Стосовно грошової системи України, то в нашій державі готівково-грошовий обіг посідає більш значне місце. Частка готівки в обігу у структурі грошової маси на кінець березня 2013 р. склала 25,7% проти 26,3% на кінець 2012 р. [28].

Починаючи з 2003 р. в Україні спостерігалось постійне зменшення цього показника. Якщо в 2003 р. ця частка становила 34,8 %, то в 2004 р. – 33,7 %, у 2005 – 31 %, у 2006 – 28,7 %, у 2007 – 28 %, що свідчить про покращення структури грошової маси.

Однак уже в 2008 р. частка готівки становила 30 %, а в 2009 р. – 32,2 %. у цей же час обсяг грошової маси (М3) у 2009 р. скоротився на 28,4 млрд. грн [29]. Через зменшення загальної грошової маси в обігу зростає частка готівки в ньому, хоча обсяг останньої в 2009 р. збільшився тільки на 2,2 п.п., тобто внаслідок фінансової кризи потреба в готівці зменшилася.

Рис.2.1 Динаміка готівки поза банками України та її питома у загальній грошовій масі в 2001 – 2009 рр.[29]

На рисунку 2.1 відображено динаміка готівки поза банками України та її питома у загальній грошовій масі в 2001 – 2009 рр.

Така динаміка пояснюється зниженням рівня довіри з боку населення до банків, значним рівнем інфляції внаслідок фінансово - економічної кризи, що призводить до осідання готівки на руках у населення.

Організація та розвиток безготівкових розрахунків є однією із найважливіших передумов стабільного розвитку економіки будь-якої держави. Тому для України пріоритетного значення набуває формування ефективного механізму здійснення безготівкових розрахунків між суб'єктами господарювання.

Повноцінний перехід до безготівково грошового обігу є основою формування прозорої фінансової системи держави, шляхом зменшення рівня тінізації економіки, внаслідок чого збільшать обсяги надходжень до державного та місцевих бюджетів України, що є досить позитивним [30].

Необхідність переходу до безготівкових грошових розрахунків, зумовлюється в першу чергу регуляторних можливостей НБУ на грошову масу, внаслідок наявності в її структурі надмірної частки готівка, яка знаходиться в обігу поза банківською системою, про що свідчать і статистичні дані.

Проаналізувавши динаміку структури грошової маси за останні шість років, які представлені у рис.2.2., можна зазначити, що частка готівкової маси коливається в межах 25,7-32,2%

Рис.2.3. Динаміка структури грошової маси 2008 -2013

рр.[31,31,33,34,35,28]

Варто зазначити, що першочерговими завданнями НБУ у 2009 році стало пошук і застосування дієвих механізмів активізації активізації банківської системи та популяризації безготівкових розрахунків, реалізація яких, починаючи з 2009 року свідчить про позитивну тенденцію збільшення темпів приросту безготівкових компонентів грошової маси.

Доцільність організації безготівкового грошового обігу в Україні, обґрунтовується також сприятливим впливом збільшення частки безготівкових розрахунків на банківську систему, Зокрема, це дозволило б комерційним банкам збільшити свої ресурсні можливості, а отже, підвищити ліквідність банківської системи в цілому.

Загострення конкурентної боротьби між банками сприятиме збільшенню обсягів кредитування, зменшенням відсоткової ставки за кредитами, поліпшенню якості надання фінансових послуг, забезпечить підвищення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, що в кінцевому результаті сприятиме розвитку фінансового ринку.

Суттєвий вплив на збільшення обсягів готівки в обігу, як і раніше, спричиняють такі фактори:

- високий рівень тіньової економіки та велика кількість неконтрольованих стихійних ринків;
- нестабільність депозитного та валютного ринків, внаслідок чого періодично спостерігається вилучення вкладниками депозитів, оскільки населення надає перевагу заощадженням у готівці;
- низький рівень доходів населення;
- нерозвиненість фінансових ринків;
- незначна частка безготівкових форм розрахунків населення;
- економічна та політична нестабільність;
- девальваційні та інфляційні очікування
- наявність ризиків при використанні безготівкових форм розрахунків
- дефіцит POS- терміналів у торговельній мережі,

- відсутність населення досвіду користування безготівковими платіжними інструментами;
- обмеженість використання безготівкових форм розрахунків у сільській місцевості та інші.

У таблиці 2.1 відображено динаміку сум та кількості операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками.

Таблиця 2.1

Динаміка сум та кількості операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками

№ з/п	Дані за:	Сума операцій (млн. грн.)			Кількість операцій (млн. шт.)		
		Безготівкові платежі	Отримання готівки	Усього	Безготівкові платежі	Отримання готівки	Усього
1	2002 рік	1 163	18 885	20 048	6	68	74
2	2003 рік	1 356	26 744	28 100	7	115	122
3	2004 рік	3 418	60 341	63 759	12	226	238
4	2005 рік	3 196	96 542	99 738	18	306	324
5	2006 рік	5 049	147 597	152 646	31	428	459
6	2007 рік	8 118	217 003	225 121	45	487	532
7	2008 рік	16 980	355 438	372 418	67	567	634
8	2009 рік	18 375	334 791	353 166	77	513	590
9	2010 рік	29 463	421 189	450 652	121	571	692
10	2011 рік	46 346	529 633	575 979	214	661	875
11	2012 рік	91 561	649 859	741 421	348	725	1 073

Джерело: складено на основі даних [19]

У 2012 році значно зріс обсяг безготівкових платежів, даний показник становив 91 561 млн. грн., у 2011 цей показник становив 46 346 млн. грн. Протягом 2012 року було здійснено 348 мільйонів операцій з безготівковим платежами, в 2011 році – 214 млн [19]. Ці показники зростають з кожним роком все більше, що також являє собою позитивну тенденцію.

У зв'язку зі збільшенням готівки в обігу зростають її надходження до кас банків, що призводить до відчутного підвищення навантаження на касових працівників і працівників служби перевезень. Зокрема, це стосується територіальних управлінь Національного банку та Центрального сховища. За весь час свого існування Національний банк у повному обсязі безперебійно забезпечує потреби економіки та населення готівковими коштами. Однак, за прогнозними розрахунками фахівців, внаслідок низки факторів, які безпосередньо впливають на зростання обсягів готівки поза касами банків, у 2013 р. порівняно з 2008 р. готівкова маса збільшиться більше ніж у 2 рази. З урахуванням такої перспективи, а також світових тенденцій розвитку готівкового обігу перед Центральним банком України гостро постає необхідність у докорінній модернізації системи організації роботи з готівкою на принципово новій основі. Це дозволить у найкоротші терміни створити оптимальну модель управління готівковими потоками, децентралізувати зберігання резервних фондів, забезпечити максимальну централізацію оброблення грошових знаків у створених касових центрах, значно скоротити витрати на обслуговування готівкового грошового обігу, забезпечити якісну захищеність банкнот і монет національної валюти відповідно до світових стандартів [36,с.34-35].

5 липня 2012 року Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» [37]. Даний закон спрямований на поширення безготівкових платежів із використання платіжних карток і скороченням частки готівкових розрахунків, забезпечення поступового переходу населення на безготівкові розрахунки, забезпечення ефективності та безпеки безготівкових платежів, крім того він передбачає встановлення штрафу у розмірі 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян за обмеження або відмову реалізації права споживача оплачувати покупки за допомогою електронних платіжних засобів.

У відповідній сфері правових відносин діють Цивільний кодекс України, Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 № 679 XIV,

Закон України від 28.11.2002 № 249-IV «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», постанова Правління Національного банку України від 09.02.2005 №32, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 18.04.2005 за № 410/10690, постанова Правління Національного банку України від 15.12.2004 № 637 “Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні”, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 13.01.2005 за № 40/10320, Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 01.06.2011 № 174 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 25.06.2011 за № 790/19528. Реалізація зазначених нормативно-правових актів не потребує внесення змін до Закону України “Про Національний банк України” та необхідності розроблення нових нормативно-правових актів [38].

2.2. Грошова маса, її показники, та останні дані по грошовій масі в Україні

Грошова маса — загальний обсяг випущених в обіг паперових грошових знаків (банківських та казначейських білетів), металевих монет і депозитних грошей (грошових засобів на поточних рахунках у банках) [39,с.353].

В Україні для розрахунку сукупної грошової маси використовують агрегати M_0 , M_1 , M_2 і M_3 . Дані грошові агрегати включають [40]:

- 1) M_0 – готівкові гроші в обігу;
- 2) M_1 включає гроші в агрегаті M_0 та кошти підприємств на розрахункових, поточних спеціальних рахунках в банках, депозити населення в ощадних банках до запитання, коштів страхових компаній;
- 3) M_2 дорівнює M_1 плюс термінові депозити населення в ощадних банках, в тому числі компенсація;
- 3) M_3 , складається з M_2 і сертифікатів та облігацій державної позики.

В Україні спостерігається тенденція до зростання показників грошової маси. Динаміку грошової маси та грошових агрегатів M_0 , M_1 , M_2 і M_3 показано у табл.2.2.

Таблиця 2.2

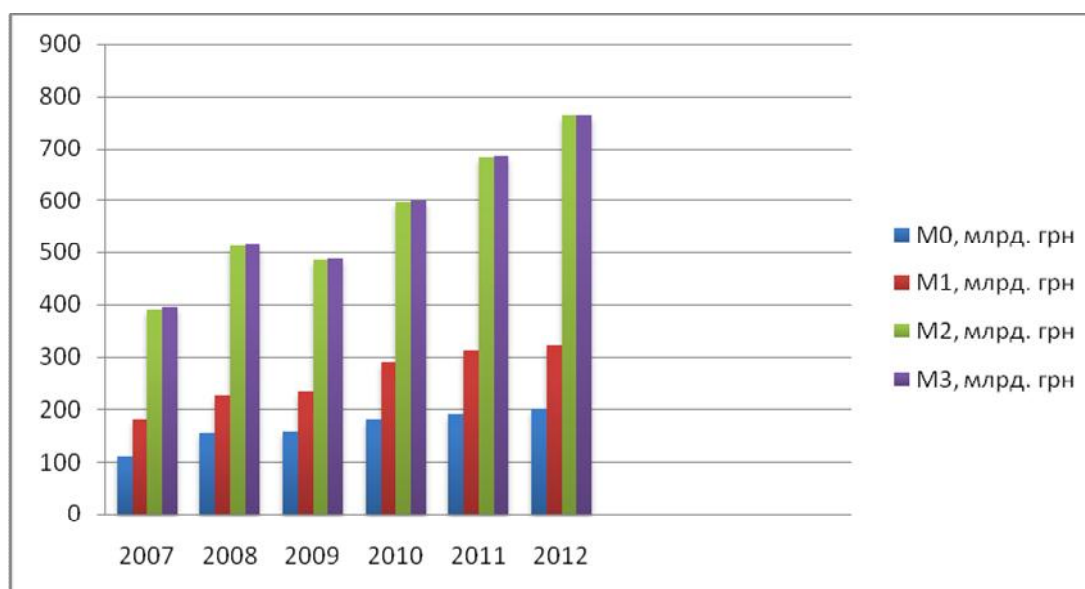
Показники грошових агрегатів M_0 , M_1 , M_2 , M_3 в Україні за 2002-2012 рр.

Рік	M_0 , млрд. грн	M_1 , млрд. грн	M_2 , млрд. грн	M_3 , млрд. грн
2002	26,4	40,2	64,32	64,8
2003	33,1	53,2	94,6	95,3
2004	42,3	67,09	125,4	125,7
2005	60,2	98,5	193,1	194,0
2006	74,9	123,2	259,4	261,0
2007	111,1	181,6	391,2	396,1
2008	154,7	225,1	512,5	515,7
2009	157,03	233,7	484,7	487,3
2010	182,9	289,9	596,8	597,8
2011	192,6	311,05	681,8	685,5
2012	200,6	320,4	761,8	763,9

Джерело: розраховано за даними НБУ – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Починаючи з 2002 року спостерігається перехід української економіки у фазу зростання, цьому в певній мірі сприяла і лібералізація монетарної політики Національного банку України. В період з 2007-2012 року відбулось суттєва зростання показників грошових агрегатів в порівнянні з попередніми роками, винятком є лише 2009 рік, протягом якого спостерігалась низхідна динаміка грошової маси у зв'язку з світовою фінансовою кризою.

Зобразимо динаміку змін агрегатів M_0 , M_1 , M_2 і M_3 в Україні з 2007 по 2012 рік у графічному варіанті на рис.2.4.

Рис.2.5. Динаміка змін агрегатів М₀, М₁, М₂, М₃ в Україні за 2007-2012 роки*

Джерело: розраховано за даними НБУ – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

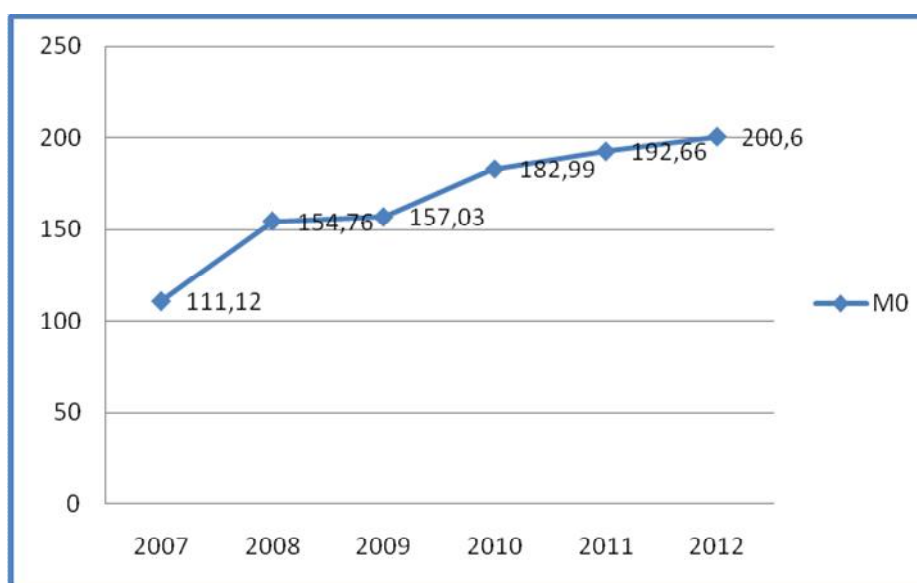
У 2009 році показник М₀ становив 157,03 млрд. грн., М₁ був на рівні 233,75 млрд. грн., М₂ - 484,7 млрд. грн., М₃ - 487,3 млрд. грн. Політика НБУ, з приводу зниження інфляційних процесів, посприяла тому, що грошова база почала знову зростати, за всіма агрегатами. В 2010 році також спостерігався приріст за всіма показниками: М₀ - 182,99 млрд. грн., М₁ - 289,90 млрд. грн., М₂ - 596,84 млрд. грн., М₃ - 597,87 млрд. грн. У 2012 році грошові агрегати і надалі продовжили зростати: М₀ - 200,6 млрд. грн., М₁ - 320,4 млрд. грн., М₂ - 761,8 млрд. грн., М₃ - 763,9 млрд. грн.

При здійсненні регулювання грошової маси в Україні, однією з центральних проблем є неоптимальна структура грошової маси. Вирішення цієї проблеми допоможе здійснювати ефективний контроль над грошовими агрегатами та проведення ефективної грошово-кредитної політики. Грошове агрегування дає можливість визначити особливості розвитку та функціонування грошової системи України.

Однією з особливостей грошової системи України, за наявними даними, є висока питома вага готівки і виокремлення грошового агрегату М₀. Показники

M_0 зростають, але меншими темпами, ніж всі інші грошові агрегати, тому в Україні є тенденція до зниження частки готівки в сукупній грошовій масі. Показники M_0 протягом останніх шести років були такими: 1) 2007 рік – 111,12 млрд. грн., 2) 2008 рік – 154,7 млрд. грн., 3) 2009 рік – 157,03 млрд. грн., 4) 2010 рік – 182,99 млрд. грн., 5) 2011 рік – 192,66 млрд. грн., 6) 2012 рік – 200,6 млрд. грн.

Динаміку зміни грошового агрегату M_0 в Україні за період 2007-2012 рр. Відображено на рис.2.6.

Рис. 1.2 – Динаміка зміни грошового агрегату M_0 в Україні за період 2007-2012 рр.*

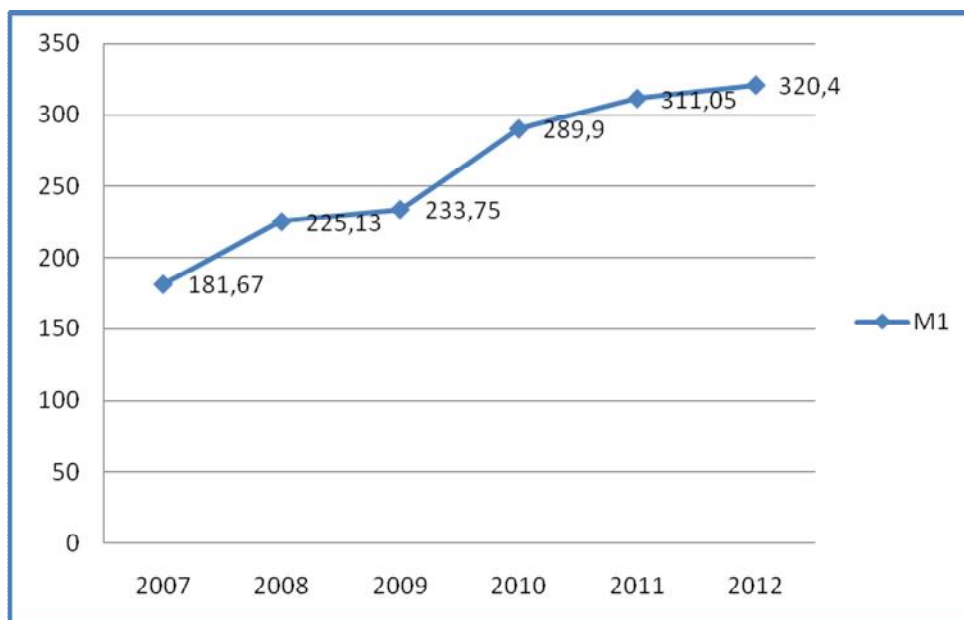
*Джерело: розраховано за даними НБУ – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Агрегат M_1 також постійно збільшується. У 2007 році обсяг складав – 181,6 млрд. грн., у 2008 році - 225,1 млрд. грн., у 2009 році - 233,7 млрд. грн., у 2010 році - 289,9 млрд. грн., у 2011 році - 311,05 млрд. грн., у 2012 році - 320,4 млрд. грн.

У 2012 році частка готівкових кошти в обігу поза депозитними корпораціями становила 200,6 млрд. грн. (найбільш суттєво цей показник зріс у

квітні, червні та грудні), переказні депозити в національній валюті становили 119, 757 млрд. грн.

Динаміку зміни грошового агрегату M_1 в Україні за період 2007-2012 рр. Відображено на рис.2.6.

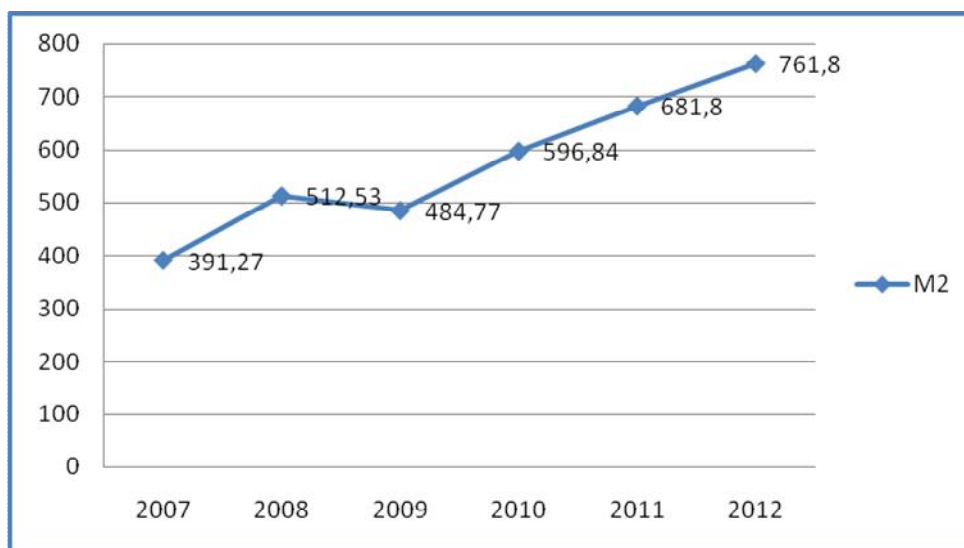
Рис. 2.6 – Динаміка зміни грошового агрегату M_1 в Україні за період 2007-2012 рр. *

*Джерело: розраховано за даними НБУ – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Грошовий агрегат M_2 як і попередньо аналізовані грошові агрегати також підтримує тенденцію до зростання, його показники за останні 6 років збільшувались, крім 2009 року коли відбувалося вагоме зниження показника через наслідки фінансової економічної кризи. У 2010 році M_2 становив 596,9 млрд. грн, що є суттєвим збільшенням в порівнянні з попереднім роком, коли цей показник був на рівні 484,77 млрд. грн. , у 2011 році він дорівнював 681,8 млрд. грн., у 2012 році – 761,8 млрд. грн.

У 2012 році Переказні депозити в іноземній валюті становили 56 914, інші депозити - 384 467 (найбільше цей показник зріс у лютому, серпні та листопаді).

Динаміку зміни грошового агрегату M_2 в Україні за період 2007-2012 рр. Відображено на рис. 2.7.

Рис. 2.7. Динаміка зміни грошового агрегату M_2 в Україні за 2007-2012 рр.*

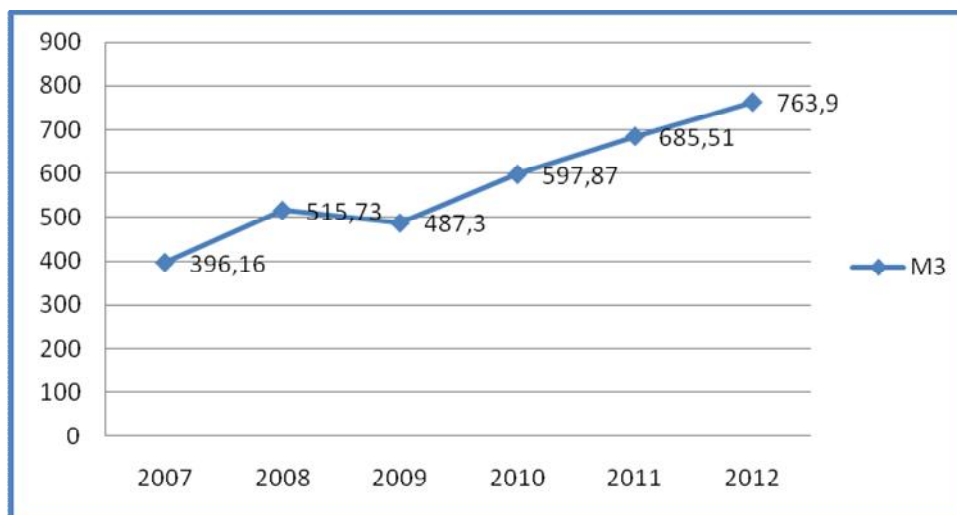
*Джерело: розраховано за даними НБУ – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Протягом 2009 року спостерігалась низхідна динаміка зміни грошового агрегату M_3 . Основною причиною такого процесу була низька заощаджувальна активність всіх суб'єктів економічних відносин, що було спричинено їх складним фінансовим становищем, високими інфляційними очікуваннями, а також недовірою до банківської системи. У 2009 році питома вага готівки зросла до 32%, а також зросла частка переказних депозитів.

У 2010 показник грошового агрегату M_3 становив 597,87 млрд. грн., у 2011 році 685,51 млрд. грн., у 2012 році – 763,9 млрд. грн.

Варто заважити, що частка цінних паперів у 2012 році становила 2072 млрд. грн., у 2011 році цей показник становив – 3714 млрд. грн.

Динаміку зміни грошового агрегату M_2 в Україні за період 2007-2012 рр. Відображено на рис. 2.7.

Рис. 2.7. Динаміка зміни грошового агрегату М3 в Україні за 2007-2012 рр.*

*Джерело: розраховано за даними НБУ – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Ще одним з основних показників, що характеризують грошову масу є грошова база. Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Показники зміни грошової бази за 2007 – 2012 рр. відображено в таблиці 3.3 та на рисунку 2.3.

Таблиця 2.3

Показники зміни грошової бази за 2007–2012 роки*

Показник	Рік					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Грошова база, млрд. грн..	141,9	186,7	194,9	226,5	239,9	255,3

* Джерело: розраховано за даними НБУ – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

У 2008 році грошова база зростає на 44,8 млрд. грн., у 2009 році на 8,2 млрд. грн., у 2010 році на 31,6 млрд., у 2011 році на 12,5 млрд. грн., у 2012 році на 16,3 млрд. грн. Отже, у 2008 та у 2010 роках найбільш суттєво зросли показники грошової бази. З урахуванням активізації процесів мультиплікації коштів збільшення монетарної бази у 2012 році, з одного боку, був достатнім для здійснення обслуговування процесів економічного зростання в умовах наявних темпів росту ВВП, а з іншого – не провокував накопичення монетарних ризиків стабільності гривні.

Динаміку грошової бази за 2007–2012 роки відображено на рис. 2.8.

Рис.2.8 Динаміка грошової бази за 2007-2012 рр.

Отже, грошова база в Україні характеризується стійкою тенденцією до збільшення. У країні, де готівкові кошти займають половину від загальної грошової маси, наявності грошової бази стає необхідною і зручним засобом для регулювання обігу грошей і підтримання їх стійкості. Грошова база як метод регулювання грошового обігу застосовується в багатьох країнах світу. Наприклад, у Німеччині разом з грошовими агрегатами виділяється такий елемент, як грошова маса центрального банку країни, до якої включають готівку та обов'язкові резерви комерційних банків. У Росії виділяється грошовий агрегат М0, що формується із суми готівки в обігу, у тому числі в касах банківських

устнов. У Великобританії також використовується агрегат M0, який складається із готівкових коштів в обігу, готівки в касах банків та операційних вкладів банків у Банку Англії.

НБУ використовує грошову базу в якості одного із ключових показників грошово-кредитної політики. Це якісно інший показник, що характеризує грошову масу з боку прояву її на балансі центрального банку. Тому цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обігу поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.

2.3. Аналіз наслідків проведення грошової реформи в Україні

У 90-ті роки в Україні була проведена широкомасштабна грошова реформа, яка за своїм характером може бути віднесена до категорії повних або структурних реформ. До найхарактерніших її особливостей належать: багаточинникова зумовленість та багатоцільове спрямування; тривалий період проведення; застосування тимчасових грошей як перехідних та їх гіпервисоке знецінення; створення в ході реформи нового механізму монетарного регулювання; особлива соціальна спрямованість реформи та ін.

Після виходу зі складу СРСР Україна опинилася без власного емісійного центру, а її рублеві гроші виявилися грошима неіснуючої держави, емісія яких перейшла у спадок до Російської Федерації. Сподіватися в цих умовах на нормальне забезпечення потреб обороту грошовою масою та проведення Україною самостійної економічної, фінансової і монетарної політики не було жодних підстав.

Проведення грошової реформи мало щонаймеш три мети:
- створити національні гроші та грошову систему як атрибут самостійності і механізм забезпечення незалежності української держави;

- забезпечити стабільність національних грошей на рівні, достатньому для стимулювання економічного і соціального розвитку країни;
- сформувати і ввести в дію нові методи та інструменти регулювання грошового обороту і грошового ринку, адекватні потребам ринкової економіки.

Такий багатоцільовий характер та особливі умови проведення реформи визначили значну її тривалість і багатоетапність.

Розпочалася реформа в січні 1992 р. випуском у готівковий обіг купоно-карбованця багаторазового використання, а закінчилася у вересні 1996 р. випуском в обіг гривні, тобто тривала майже 5 років.

Можна виділити такі етапи реформи:

- перший етап (січень - листопад 1992 р.), на якому в обіг було випущено купоно-карбованець і забезпечено його функціонування;

- другий етап (листопад 1992 - серпень 1996 р.), на якому український карбованець остаточно закріпився в обороті як єдина національна, хоч і тимчасова, валюта, а також були створені економічні та фінансові передумови для її стабільного функціонування, насамперед як засобу обігу та засобу платежу;

- третій етап (вересень 1996 р.), яким успішно завершилася грошова реформа введенням в оборот постійної грошової одиниці гривні.

Завершення реформи у вересні 1996 р. було підготовлено успіхами її другого етапу: подоланням гіперінфляції, витісненням з готівкового обігу долара, помітною трансформацією на ринкових засадах економіки, запровадженням у практику нових методів та інструментів монетарного регулювання.

Застосування тимчасових грошей та їх гіпервисоке знецінення не було заздалегідь спроектованою і свідомо проведеною складовою грошової реформи. Випуск купоно-карбованця багаторазового користування був вимушеним кроком, пов'язаним з необхідністю забезпечення потреб обороту грошовою масою, оскільки з вересня 1991 р. Центральний банк РФ перестав постачати в Україну готівкові рублі, а номінальні обсяги обороту стали швидко зростати внаслідок

інфляції, що розпочалася після лібералізації цін. Щоб уникнути "готівкової кризи", і було прийнято рішення про випуск купоно-карбованця.

У листопаді 1992 р. указом Президента "Про реформу грошової системи України" купоно-карбованець не був замінений постійною валютою, а ще ширше був запроваджений в оборот завдяки поширенню і на безготівкову сферу. З цього часу він став єдиним на території України офіційним засобом платежу під назвою "український карбованець".[1] Тим самим було в основному вирішено перше завдання грошової реформи з трьох, зазначених вище.

Одержавши у своє повне розпорядження механізм емісії тимчасових грошей, уряд та НБУ використали його на повну потужність для реалізації своєї інфляційної монетарної політики. За два роки (1992-1993) маса грошей в обороті за агрегатом М2 зросла більше ніж у 240 разів. Відтак був створений досить зручний механізм мобілізації значних фінансових ресурсів для покриття надмірних бюджетних витрат, спричинених невваженою економічною політикою. Зумовлена цією політикою гіперінфляція стала характерною ознакою грошової реформи в Україні і може розглядатися як її складовий елемент, оскільки через неї були знищені всі грошові заощадження на другому етапі реформи .

Створення нового (ринкового) механізму монетарного регулювання виявилось характерною особливістю грошової реформи в Україні з двох причин:
- до початку реформи такого механізму в Україні не було;
- для подолання гіперінфляції і переходу до антиінфляційної політики потрібно було якнайшвидше освоїти найефективніші інструменти монетарного регулювання.

З огляду на ці обставини на другому - підготовчому - етапі реформи була проведена, починаючи з 1994 р., робота щодо відпрацювання методів та інструментів антиінфляційного спрямування: лібералізовано механізми ціно- та курсоутворення, почали формуватися ринки цінних паперів, валютний, кредитний ринки, запроваджуватися в банківську практику такі монетарні інструменти, як політика облікового процента, обов'язкове резервування, політика

рефінансування, операції на відкритому ринку та ін. Протягом 1994-1995 рр. ці методи та інструменти були широко апробовані в діяльності НБУ для подолання інфляції, що сприяло створенню передумов для завершення реформи в 1996 р. Якраз на цій основі НБУ вдається підтримувати відносну стабільність гривні в післяреформений період.

Чи не найскладнішою особливістю грошової реформи в Україні є її соціальний аспект. Як відомо зі світової практики, підготовка і проведення будь-якої грошової реформи вимагає додаткових фінансових витрат, які переважно перекладаються на плечі широкого загалу населення. В Україні на завершальному етапі при випуску в обіг гривні була проведена деномінація за співвідношенням 1:100000 всіх цінових показників, усіх запасів грошей і всіх поточних доходів для всіх категорій фізичних і юридичних осіб, незалежно від обсягу пред'явлених до обміну запасів грошей і розміру поточних доходів. Така пропорція обміну, як зазначалося вище, була вибрана не випадково - вона відповідала рівню інфляції за 1991-1996 р. Все це дало підстави говорити багатьом аналітикам нашої реформи про її неконфіскаційний, прозорий, соціально справедливий характер. Проте в таких оцінках не враховуються ті важкості, яких зазначало населення на першому та другому етапах реформи. Насамперед це втрата населенням своїх заощаджень, зокрема розміщених в Ощадному банку і не індексованих на рівень інфляції. При проведенні деномінації у вересні 1996 р. більшість із них перетворилася у мізерні величини.

Якби ці заощадження були своєчасно індексовані, то проводити реформу в 1996 р. довелось би зовсім по-іншому. Адже на той час в Україні з'явився певний прошарок "нових українців", які нагромадили значні запаси грошей на спекулятивних операціях, в тіньовому бізнесі, через незаконне використання інфляційного підвищення цін тощо. Частину таких запасів грошей довелось би конфіскувати в ході реформи, переклавши основний тягар її на плечі їх власників. Таку реформу не можна було б назвати неконфискаційною, зате вона була б справді соціальне справедливою. [1, 239-242]

Проведення грошової реформи було спрямовано на закріплення фінансової стабільності, прискорення розрахунків, залучення в банківську систему надлишкової готівки, забезпечення стабільності курсу національної валюти щодо іноземних валют.

Головним досягненням було утримання стабільності грошового, споживчого й валютного ринків. Прогнози щодо наслідків реформи, були розроблені Урядом і Національним банком України, цілком справдилися. По-перше, вдалося утримати інфляцію у прогнозованих параметрах: 5,7% - за серпень, 2,0% - за вересень, 1,5% - за жовтень.

Певний ажіотаж на споживчому й валютному ринках, що спостерігався напередодні проведення реформи, швидко був погашений активним роз'ясненням у засобах масової інформації механізмів і характеру проведення реформи, а також здійсненням термінових заходів адміністративного і фінансового характеру та встановленням жорсткого контролю за роботою обмінних пунктів з іноземною валютою.

По-друге, з перших днів реформи Національний банк України підтримував стабільний курс гривні до іноземних валют – 176 гривень за 100 дол. США, що відповідало курсу, який склався у карбованцях напередодні грошової реформи. Фактично в період реформи і в перші 20 днів після її завершення для забезпечення фінансової стабільності було зафіксовано курс української грошової одиниці. Деякі зниження курсу, яке почалося 7 жовтня, було підтвердженням відновлення режиму плаваючого курсу і виведення його на реальне значення з метою підтримки вітчизняного виробника і стимулювання експорту.

По-третє, проведення реформи прискорило обіг грошей і сприяло поліпшенню стану грошово-кредитного ринку України. Це насамперед зменшення обсягів готівки в обігу на тлі певного зростання цін та відчутне збільшення ліквідності комерційних банків. Так, протягом серпня-жовтня 1996 р. темпи зростання цін на споживчому ринку становили 9,4%, а обсяги готівки в обігу за цей період не тільки не зросли, а зменшились на суму близько 150 млн. грн.

За рахунок збільшення строкових депозитів суб'єктів господарювання та населення ліквідність комерційних банків зросла приблизно на таку ж суму і на кінець жовтня досягла 500 – 600 млн.грн. Поліпшилась структура грошової маси. Якщо на 1 серпня питома вага готівки в загальному обсязі грошової маси перевищувала 45%, то на 1 листопада цей показник зменшився і становив 43%.

Грошова реформа поліпшила стан фінансово-грошової системи й створила умови для позитивних соціально-економічних змін.[3]

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

. Велику роль у реалізації грошово-кредитної політики відіграють грошові агрегати. Вони розкривають структуру грошової маси на основі принципу ліквідності, коли до першого агрегату належать готівка і чеки, яким властива найвища ліквідність, а до наступних – менш ліквідні платіжні та розрахункові засоби. Також важливим і цікавим у грошовому агрегуванні є принцип нарощування, за яким кожний наступний агрегат включає попередній.

Грошові агрегати дають чітке уявлення про те, що собою являє грошова маса, з яких елементів вона складається. Грошові агрегати свідчать, що в розвинених країнах, наприклад у США, готівкові гроші, які найчастіше належать до паперових, по-перше, становлять усього 5 % їхнього загального обсягу, а по-друге, вони є банкнотами, тобто борговими зобов'язаннями банків. Чеки, депозитні сертифікати та інші платіжні й розрахункові документи відображають рух реальних грошей, а значить, – реального позикового капіталу. І нарешті, до найвищих грошових агрегатів належать цінні папери держави і банків, які зарубіжні економісти називають “майже гроші”, але водночас зазначають, що вони мають досить високу ліквідність і можуть швидко перетворитися на готівку.

Грошове агрегування дає змогу чітко визначити особливості грошової системи України, вказуючи на низький рівень монетизації економіки в Україні, високу питому вагу готівки, низький обсяг власної частки вищого грошового агрегату М3. Ще однією особливістю є виділення такого грошового утворення, як грошова база та грошовий агрегат М0.

У цілому, проблема нестабільності грошового (готівкового і безготівкового) обороту, зростання грошової маси та її готівкового компоненту зумовлена, перш за все, невизначеністю перспектив розвитку економіки, непередбачуваністю законодавчих і урядових рішень, платіжною кризою, неефективністю системи оподаткування та неузгодженістю монетарної та бюджетної політики.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1 Світовий досвід зміцнення грошової систем та його застосування в Україні

Основними формами стабілізації грошового обігу є грошові реформи та антиінфляційна політика. Грошові реформи-перетворення грошової системи (повні або часткові) з метою впорядкування та зміцнення грошового обігу. Вони здійснюються різними методами залежно від економічного і політичного становища країни, ступеню знецінення | енег, співвідношення сил різних класів і верств суспільства.

Залежно від цілей розрізняють наступні види грошових реформ: утворення нової грошової системи. Наприклад, у зв'язку зі зміною державного ладу, утворенням держави, перехід від біметалізму до монометалізму, часткове перетворення грошової системи: порядку емісії, масштабу грошової одиниці і відносна стабілізація грошового обігу з метою стримування інфляції.

За методами проведення всі грошові реформи поділяються на три типи:

- обмін паперових грошей по дефляційного курсом на нові гроші з метою різкого зменшення маси паперових грошей. Наприклад, у Греції в 1944 р. обмін проводився у співвідношенні 1 нова драхма на 1 млрд старих;
- тимчасове (повне або часткове) заморожування банківських вкладів населення та підприємців. Подібні реформи проводилися у Франції (1945 і 1948), у Бельгії (1944), Австрії (1945);

- поєднання першого і другого методів грошових реформ. Цей метод був використаний в Західній Німеччині в 1948 р. і отримав назву «шокової терапії». Методи «шокової терапії» застосовувалися в міжнародній практиці і в минулому, і в сьогоденні, і, незважаючи на істотні відмінності окремих її варіантів, всі вони включають три основні постулати.

Перший - ринкові відносини є єдиним засобом по лікуванню від усіх бід і недоліків державної економіки. Проголошується необхідність більш швидкого переходу до ринкової економіки, незважаючи на всі труднощі і соціальні витрати. Другий (центральный) - широке використання вільного ціноутворення. Третій - перехід до ринкової економіки пов'язаний з неминучим помітним зниженням життєвого рівня населення і зростанням безробіття.

Зазвичай грошові реформи супроводжуються наступними методамистабілізації валют. Нуліфікація - припускає пряме анулювання, тобто визнання державою знецінених грошей недійсними, забороненими до прийому і введення нової валюти. Даний метод застосовується в умовах гіперінфляції. Після Другої світової війни в ряді країн Латинській Америці (Чилі, Болівії та ін) мала місце фактична нуліфікації грошей і заміна їх новими грошовими одиницями. Прикладом нуліфікації є радянська грошова реформа 1922 - 1924 рр.. До цього в країні зверталися Трілл.- они совзнаков. У кілька етапів вони були обмінені на казначейські квитки в пропорції 50 млрд совзнаков на один новий казначейський квиток рублевого гідності, тобто практично анульовані.

Девальвація - зниження золотого вмісту грошової одиниці. Іноді девальвація фактично збігалася з Нуліфікація, якщо знецінені гроші обмінювалися на нові за вкрай низьким курсом. Так, у Німеччині після Першої світової війни марка знецінилася в 1600000000000 раз. Під час грошової реформи в 1924 р. обмін проводився: 1 нова марка за 1 трлн старих марок.

Реставрація (ревальвація) - відновлення колишнього золотого вмісту грошової одиниці. Метод застосовується, коли інфляція розвивається більш повільними темпами, ніж в інших країнах, платіжний баланс активний, а інтереси кредиторів та імпортерів взяли гору над інтересами капіталістів-боржників і експортерів. Наприклад, цей метод був застосований в Англії кілька разів: у 1821, 1925 - 1928 рр., Коли було відновлено золотий вміст фунта стерлінгів. У США в 1861 - 1865 рр.. частина паперових грошей була вилучена з обігу, а в 1879

р. уряд відновив розмін паперових грошей на золото за курсом Л паперовий долар дорівнює 1 золотому долару.

З припиненням розміну кредитних грошей на золото в 1930-х рр.. девальвація та реставрація втратили значення як методи стабілізації внутрішнього грошового обігу і стали методами валютної політики, використовуються для регулювання національних валют.

Деномінація - укрупнення номінальної вартості грошових знаків і обмін їх на нові з одночасним перерахунком у такому ж співвідношенні цін, тарифів, заробітної плати тощо, іншими словами, це метод «закреслення нулів», тобто укрупнення масштабу цін. При деномінації відбувається як би обваження грошової одиниці. Гроші, не пред'явлені до обміну, втрачають силу. Досить часто нова грошова одиниця знову починає знецінюватися. Показниками успішного проведення грошових реформ є: збільшення виробництва і товарообігу, ліквідація дефіциту держбюджету, стиснення грошової маси в обігу, ліквідація дефіциту платіжного балансу країни і накопичення золотовалютних резервів для підтримки валютного курсу.

У всіх країнах проведення грошових реформ перш за все відображається на становищі трудящих. Зазвичай реформи супроводжуються скороченням внутрішнього попиту та особистого споживання, гальмуванням зростання зарплати, зменшенням соціальних виплат, збільшенням оподаткування та ін. Наприклад, від нуліфікації грошей або обміну на нові гроші за низьким курсом страждають грошові заощадження трудящих. В результаті девальвації відбувається зростання цін на імпортні товари. Ревальвація валют збільшує безробіття в галузях економіки, що не витримали конкуренції з дешевшими імпортними товарами. Антиінфляційна політика - це комплекс заходів з регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією. Її мета полягає у встановленні контролю над інфляцією і досягненні прийнятних для господарства країни темпів її зростання. Основні методи антиінфляційної політики є загальними для більшості країн, хоча і розрізняються залежно від ступеня інфляції, стану економіки, співвідношення класових сил в суспільстві і т.д.

Світовий досвід показує, що при боротьбі з інфляцією використовуються дві основні лінії антиінфляційної політики. Дефляційна політика (або регулювання попиту) - це обмеження грошового попиту через грошово-кредитний і податковий механізми, через зниження державних витрат, підвищення процентної ставки за кредит, посилення податкового преса, обмеження грошової маси т.п. Ця політика, як правило, викликає уповільнення економічного зростання і навіть кризові явища. Тому більшість урядів при її проведенні проявляє стриманість або навіть відмовляється від її проведення. Політика доходів передбачає паралельний контроль над цінами і заробітною платою. Формами стримування зростання цін є: заморожування цін на певні товари і стримування рівня цін у певних межах. Такий контроль зберігається у всіх країнах. Наприклад, в Німеччині він охоплює 50% роздрібного товарообігу. Для країн, що розвиваються цей контроль має ще більшого значення і підтримується державними субсидіями. За соціальним мотивами ця лінія антиінфляційної політики застосовується рідко. Досвід використання її в США і Великобританії свідчить про обмеженість її результатів. Уповільнення зростання цін викликало дефіцит на деякі товари. Крім того, зростання цін стримувалося лише на певний час і з відміною обмежень знову прискорювався.

Якщо ставиться мета стримування економічного зростання, то проводиться дефляційна політика; якщо мета - стимулювання економічного зростання, то перевага віддається політиці доходів; якщо мета - приборкати інфляцію будь-яку ціну, то паралельно використовуються обидва методи.

Грошові реформи як елемент антиінфляційної політики є її радикальним заходом. Вони проводяться різними методами в залежності від поставлених завдань, відповідно до ситуації в країні, темпів інфляції, проведеної політики, ступеню знецінення грошей та інших факторів. Характер проведення грошових реформ змінювався в часі. Грошові реформи часто застосовувалися для конфіскації заощаджень громадян, стабілізуючи ситуацію в країні за їх рахунок. Це конфіскаційні грошові реформи. Грошові реформи можуть бути і неконфіскаційний, коли обмін грошей не обмежений кількістю, часом або

соціальним статусом громадян. Наприклад, Росія має досвід і вдалих і невдалих грошових реформ. Важливо домогтися дієвості грошових реформ та інших антиінфляційних заходів, з найменшими негативними наслідками для економіки, населення і країни в цілому. Для СРСР і країн радянського блоку часто були характерні конфіскаційні грошові реформи, що не характерно для розвинених в економічному та правовому відношенні держав. Тому стабілізація грошового обігу досягалася частково за рахунок населення. У Росії в період реформ і пореформеної Росії були проведені грошові реформи з метою подолання інфляції та стабілізації грошового обігу, але вдалими їх назвати не можна. Наприклад, реформа 1992-1993 рр.. ввела нову національну валюту - російський рубль, але не зменшила доларизацію економіки і не стримала інфляцію. Як свідчить досвід, грошові реформи ефективні при ретельній підготовці до них, збільшенні виробництва і товарообігу, зміцненні держбюджету, обмеження грошової емісії, накопиченні золотовалютних резервів. У таких умовах, наприклад, проводилася реформа Вітте в 1897р., яка готувалася багато років ще за його попередників. Грошова реформа 1922-1924 рр.. також ретельно готувалася. Цей досвід має враховувати Росія. Грошові реформи виправдані тільки при проведенні відповідної антиінфляційної політики, стримуванні відтоку капіталу, активізації інвестицій в основний капітал, регулюванні цін, регулюванні зовнішніх факторів інфляції, антимонопольному регулюванні.

В 30-х роках в західній економічній теорії панувало грошове трактування інфляції. Тому боротьба з інфляцією, яка зазвичай виникала тоді в результаті воєн і пов'язаної з ними економічної розрухи, зводилася, як правило, до значного скорочення готівки, шляхом друкування нових грошей в меншій кількості у порівнянні зі старими.

Глибока економічна криза 1929-1933 рр. (велика депресія) змінила звичні підходи. У західній економічній теорії запанувало кейнсіанське вчення, яке обґрунтовує необхідність активної участі держави у функціонуванні ринкового господарства. Як стимулятори економічного зростання було запропоновано дефіцитне фінансування державного бюджету і інші інструменти додатково-

грошової емісії, особливо в періоди економічних криз і спадів. Після Другої світової війни економічна політика всіх провідних країн спиралася на кейнсіанську теорію, завдяки чому вони досягли досить швидкого економічного зростання.

Післявоєнна політика Великобританії була направлена на подальший курс регуляції доходів. З 1962г. у країні діє урядовий орган, який зобов'язаний контролювати зростання доходів. У 1966г. парламент прийняв «Закон про ціни і доходи», а потім послідовно в 1972г., у 1973г., у 1975г. — антиінфляційні закони. Всі ці заходи і адміністративні, і законодавчі - не змогли повністю побороти інфляцію, але дали можливість утримувати її на певному рівні, вимушували соціальних партнерів — профспілки і працедавців діяти в межах можливого [43,с.150].

Цікаву еволюцію зазнала в післявоєнний період політика доходів в США. У 60-і роки вона передбачала добровільне дотримання орієнтирів «неінфляційної» поведінки з боку профспілок і підприємців. У 1971-1974 рр. вона набула форми жорсткого обмеження динаміки цін і заробітної плати: заморожування цін і заробітної плати; обмеження зростання заробітної плати і цін певними межами; дозвіл зростання цін відповідно до темпів зростання витрат (за умови стабільності долі валового прибутку, а також санкції державного органу). У 80-і роки політика доходів проводилася з використанням податкових стимул-реакцій і санкцій [43,с.149].

Досвід свідчив про слабку результативність подібних методів боротьби з інфляцією. Так, наприклад, на протязі з 1945-1972 рр. в США загальний індекс споживчих цін підвищився більш ніж удвічі, причому лише за 1963-1972 рр. його зростання склало 37% [41,с.425]. У Великобританії в 1951-1960 рр. роздрібні ціни зростали в середньому на 4,1% в рік; у 1971-1980 рр. – на 13,3% [41,с.450]. У Франції з 1962 р. по 1971г. індекс роздрібних цін піднявся на 55% [41,с.483]. Однією з основних причин такої ситуації був бюджетний дефіцит, обумовлений значними військовими витратами, а також зростання державного боргу, пов'язаного з витратами на відновлення економіки.

У зв'язку із ситуацією, яка склалась у світовій економіці, ряд індустріально розвинутих країн, наприклад Англія, Німеччина, Франція, США на початку 80-х рр. в монетарній політиці зробили акцент на таргетуванні показників грошової маси. Проте у наприкінці цього десятиліття уряди цих країн переконалися в тому, що контроль над зростанням грошової маси здійснювати надзвичайно важко, а також досвід показав, що при використанні даного напряму антиінфляційної політики, дезінфляція викликає рецесію, тобто призводить до зниження темпів реального сукупного випуску продукції. Так, наприклад, банк Франції, зіткнувшись з проблемою низької ефективності грошового таргетування, був вимушений значно збільшити число цільових орієнтирів, до яких став навіть відносити сукупний внутрішній борг.

Фіксований обмінний курс як якір грошово-кредитної політики використовувався в 90-і роки Мексикою, Аргентиною, Бразилією, Болгарією, Естонією, Литвою, Латвією і ін. країнами. З початком використання даного напряму монетарної політики країнам вдалося добитися деякої фінансової стабілізації, а також разом з цим і економічного зростання. У Чилі, де програма почала працювати в середині 1976 р., весь період стабілізації аж до 1982 р. можна назвати десятиліттям безперервного буму. У Аргентині економічне зростання спостерігалось протягом дії всіх п'яти програм стабілізації. У країнах східної Європи рівень інфляції знизився до відмітки нижче 10%. У Латвії індекс інфляції склав 7% в 1997г., у Естонії 8,5% в 1998г. [42,с.11,с.16].

Не дивлячись на всі переваги, які дає політика фіксованого курсу на початковому етапі переходу до ринку, фіксація обмінного курсу в країні має бути тимчасовою мірою. Коли країна досягає в деякій мірі макроекономічної стабілізації, плаваючий курс стає більш вигідний для економіки. Рухливіший курс сприяє управлінню притоків капіталу. А прив'язка курсу приводить до зростання грошового агрегату і більшої інфляції, що може загрожувати міцності фінансової системи і навіть її краху, оскільки припливи капіталу викликають зростання банківських депозитів і надлишкове зростання банківських кредитів.

Нині у зв'язку із активізацією глобалізаційних процесів, зростанням відкритості національних економік, а також виявленням малої ефективності політики жорсткого монетаризму, грошові власті розвинених країн, країн, що розвиваються, зіткнулися з необхідністю пошуку нових напрямів сучасної грошово-кредитної політики. У зв'язку, з чим центральні банки низки країн стали відмовлятися від таргетування грошової маси і валютного курсу, і стали переходити до встановлення цілей по індексу цін.

Першими стали Нова Зеландія і Канада, потім до них приєдналися Великобританія, Фінляндія, Швеція, Австралія і Іспанія. З 1999 р. інфляційне таргетування використовує Європейський Центральний Банк. На відміну від таргетування грошової маси і обмінного курсу, які повинні забезпечити низькі темпи інфляції шляхом орієнтації на проміжні цілі, інфляційне таргетування передбачає досягнення безпосередньо цільових її показників.

За даними МВФ в 2005г. таргетування інфляції як метод проведення грошово-кредитної політики використовувала 21 країна, з яких 8 – промислово розвинених, а 13 – країни, що формують ринкову економіку. Можна вважати, що з 2005 р. Європейський центральний банк також переходить від орієнтації контролю зростання грошового агрегату М3 до чистого режиму таргетування інфляції [44,с.41]. Проте слід зазначити, що до цих пір ряд ведучих світових центральних банків (США, Японії) не перейшли на цей режим, вважаючи за краще зберігати елементи дискреційної політики.

Грошово-кредитна політика володіє найбільш сильним стабілізуючим потенціалом з позиції забезпечення стабільного зростання з усіх здійснюваних державою економічних політик. У зв'язку з наростаючими дисбалансами у світовій економіці (криза єврозони, переддефолтний стан економік Греції, Іспанії і т.д.) цілком імовірна нова хвиля фінансової кризи, тому вивчення досвіду зарубіжних країн в галузі застосування грошово-кредитної політики як засобу відновлення і стимулювання економіки, а також створення умов для економічного росту України.

До найбільш характерних особливостей грошово-кредитної політики в умовах кризи відносять [45]:

- неефективність прийнятого розподілу цілей між грошово-кредитної та фіскально-бюджетною політикою;
- деяка невизначеність результатів застосованих інструментів грошово-кредитного регулювання;
- неефективність загальноприйнятих механізмів, а також універсальних і стандартних інструментів грошово-кредитної політики.

Характерною особливістю кризи стала неефективність використання Центробанками «традиційних» інструментів грошово-кредитного регулювання (зокрема, облікової ставки і норми обов'язкового резервування) У прагненні подолати кризові явища, які ведуть центральні банки мінімізували їх до гранично близьких до нуля значень: рівень процентної ставки Банку Англії (0,5%) знизили до мінімального значення за всю його історію; в США цільової коридор федеральної резервної ставки становить 0,00-0,25%; в Японії ставка ЦБ не перевищує 0,1%, в Канаді-0,25%, В зоні євро-1%, а в Швейцарії вона дорівнює 0,00-0,75%. На винятковий крок пішов ЦБ Швеції - встановив відсоткову ставку за депозитами банків у Ріксбанку на рівні - 0, 25% (тобто ввів плату за невикористання банками ресурсів для кредитування економіки). Однак даний механізм втратив силу свого впливу на економіку.

У міру того, як рівень ставок наблизився до нижньої (нульової) межі, центральні банки стали застосовувати все більш широкий діапазон менше загальноприйнятих (нетрадиційних) інструментів, включаючи:

- перехід від регулювання процентної ставки до регулювання ліквідності банківської системи або окремих фінансових ринків;
- розширення переліку прийнятних застав за операціями ЦБ;

- відмова від операцій РЕПО на користь операцій аутрайт з державними цінними паперами та іншими активами;
- подовження термінів за кредитами центральних банків;
- кредитування небанківських фінансових посередників, і багато інших.

Інструменти, які застосовуються центральними банками розвинених країн (ФРС, ЄЦБ, ЦБ Японії, Банк Англії, і т.д.), мав деякі відмінності в зв'язку з особливостями економічних систем. Однак безумовним відкриттям грошово-кредитної політики в кризовий час стало застосування політики «кількісного пом'якшення». Політика «кількісного пом'якшення» - це політика загального збільшення ліквідності банківської системи, яка здійснюється за допомогою операцій з безризиковими фінансовими інструментами, як правило-державними облігаціями.

Банк Японії був першим, який застосував дану політику. Сьогодні далі інших в застосуванні політики «кількісного пом'якшення» пішов Банк Англії. У березні 2009 р. він оголосив про зміну операційного механізму державної грошово-кредитної політики.-Про перехід від регулювання ціни грошей до регулювання їх кількості. Останнє здійснюється через механізм викупу активів (Asset Purchase Facility-APF). Спочатку даний механізм носив бюджетний характер: у січні 2009 р. Казначейство доручило Банку Англії проводити покупку деяких видів високоякісних активів (комерційних паперів, корпоративних облігацій, гарантованих державою банківських облігацій, забезпечених активами цінних паперів) за рахунок емісії казначейських векселів. Але в березні того ж року Казначейство надало Банку Англії право викуповувати вказані цінні папери шляхом емісії, і даний антикризовий механізм з бюджетного перетворився на монетарний. Щомісяця поруч із встановленням офіційної процентної ставки Комітет з монетарної політики Банку Англії встановлює цільовий показник щодо суми покупки активів за рахунок його резервів. Нової операційної метою стала сума викупу активів центральним банком (175 млрд. фунтів стерлінгів на 2009 р. і 200 млрд. на 2010 р.). Незважаючи на те, що даний механізм допускає придбання

корпоративних цінних паперів, левову частку (99%) покупок, зроблених за період його функціонування (до кінця січня 2010 р.), складають державні облігації (понад 198 млрд. фунтів стерлінгів), і тільки 1% - комерційні папери та корпоративні облігації. Це дозволило поліпшити ліквідність комерційних банків [47].

Не менш ефективним заходом у кризовий час цільовий вплив провідних центральних банків на актив свого балансу, а саме його підвищення шляхом застосування різних заходів, серед яких - викуп активів окремих сегментів фінансового ринку, використання механізму термінових аукціонів, і т.д. При цьому проміжною метою грошово-кредитної політики стає ліквідність окремих сегментів фінансового ринку, а операційною-ціни окремих фінансових активів або процентні ставки за певним фінансовим інструментам.

В результаті застосування даних операцій баланс ФРС виріс більш ніж в 2 рази-від приблизно 870 млрд. дол. перед початком кризи до 2,2 трлн. дол. в січні 2010 р., серед яких найбільшу частину - 1,9 трлн. дол. Складають цінні папери за операціями аутрайт (зокрема, 971,3 млрд. дол.-цінні папери, забезпечені іпотекою, і 708,9 млрд. дол.- облігації Казначейства США). За цей же час баланс Банку Англії виріс більш ніж в 2 рази, а баланс Європейського центрального банку (ЄЦБ) виріс на 18%. Порівняно незначне зростання в останньому випадку пов'язаний з тим, що ЄЦБ, в силу його наднаціонального статусу, має менший інституційний простір для застосування нетрадиційних інструментів грошово-кредитної політики, ніж інші Центробанки, зокрема, не може здійснювати операції викупу проблемних активів, а також операції аутрайт з цінними паперами. В результаті Центробанкам вдалося розблокувати діяльність окремих сегментів фінансових ринків і частково відновити можливість суб'єктів економіки залучати фінансові ресурси.

Таким чином, в умовах нестабільної економіки України НБУ необхідно звернути увагу на можливість застосування більшого кола інструментів державної грошово-кредитної політики для досягнення поставлених цілей, що особливо актуально при відсутності ефекту від застосування облікової ставки

і норми обов'язкового резервування. Це не означає, що НБУ повинен дублювати дії інших ЦП (зокрема, ЦБРФ); це означає, що при здійсненні ДКП необхідно проявляти велику варіативність і гнучкість використовуваного інструменту, а також відсторонити суперечливість прийнятих рішень (у тому числі викликану політичними мотивами).

У світовій економіці простежуються такі тенденції в розвитку сучасної грошової системи.

1. З грошового обігу в якості платіжного засобу повністю витіснено золото (золоті гроші). Іншими словами, завершився процес демонетизації золота. В даний час ні в одній країні світу немає в обігу золота як платіжного засобу.

2. З грошового обігу витісняються паперові гроші. Все більшу роль в грошовому обігу багатьох країн починають грати так звані квазі гроші: чеки, векселі, кредитні картки, банківські рахунки та ін У цьому зв'язку в структурі грошової маси стали виділяти так звані грошові агрегати.

3. З подальшим посиленням інтернаціоналізації господарського життя, розвитком комп'ютеризації національні гроші все більш витісняються з грошового обігу колективними валютами (євро).

4. У грошовому обороті все більша роль відводиться електронним грошам. Електронні гроші, їх поширення у світі мають великі переваги. По-перше, це веде до величезної економії ресурсів (виключаються друкування грошей, їх захист, транспортування тощо). По-друге, введення електронних грошей сприяє декриміналізації грошових відносин (електронні гроші завжди виступають як іменні гроші). По-третє, поширення електронних грошей дозволить здійснити тотальний контроль за всіма грошовими операціями, відстежуючи і запобігаючи ухилення від податків, факти хабарництва і т.д.

3.2. Шляхи зміцнення грошової системи України та перспективи її розвитку

Можна виділити декілька ключових позицій, які сприятимуть зміцненню грошової системи України не лише у короткостроковій, а й у середньостроковій перспективі. Це насамперед курсова політика. Вже вказувалося на некоректність намагань штучно девальвувати гривню. Стимулювання експорту з використанням зазначеного інструментарію, використання девальвації як компенсуючого інструменту експортних втрат може дати лише тимчасові вигоди. Україна мала можливість переконатися у цьому на власному досвіді. На відміну від девальвації, зміцнення валютних позицій національної грошової одиниці більш вигідне для України. Йдеться про:

1) здешевлення критичного імпорту енергоносіїв, що посідає дуже важливе місце в нашому торговому балансі.

2) Україна здешевлює технологічний імпорт машин та обладнання, що повною мірою відповідає стратегії інноваційного розвитку української економіки на наступне десятиріччя.

3) поступова ревальвація гривні, що нині відбувається, здешевлює обслуговування зовнішнього боргу.

4) стабільний валютний курс — це надійна основа зниження інфляції.

5) ревальвація — важливий чинник підвищення не лише реальних доходів населення, а й вартості активів підприємств та фінансових (зокрема банківських) установ, номінованих у доларах

6) сильна гривня — це важлива передумова зміцнення інвестиційного потенціалу, зокрема залучення в національну економіку іноземних капіталів. Україна має розраховувати саме на такі результати, добре розуміючи, що вони можливі лише в довгостроковій перспективі. Ті ж, хто живе сьогоднішнім днем, опікується лише поточними проблемами (це закид на адресу уряду), обстоюють протилежне — девальваційне знецінення національної грошової одиниці.

Звісно, у будь-якому разі не йдеться про штучну ревальвацію. Існує необхідність істотної лібералізації валютного ринку і запровадження політики гнучкого валютного курсу, який має визначитися взаємодією ринкових факторів, вільних від адміністративних обмежень. Ця позиція найбільшою мірою відповідає логіці євростратегії України, адже саме такий валютний режим збалансовує реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, врівноважує торгівельний баланс, сприяє економічному зростанню.

В останні два роки грошово-кредитна політика НБУ набула більшої визначеності. Однак Україна припустилася б небезпечної помилки, якби почала замовчувати існуючі і в цій сфері проблеми. Тим більше що на багато запитань поки що немає відповіді.

Добре відомо, що дійовість грошово-кредитної політики визначається здатністю Національного банку регулювати грошові потоки та структуру грошового ринку. Наші проблеми у цій площині також не становлять жодної таємниці. Зрозуміло, по-перше, що грошово-кредитна політика не може бути ефективною, коли поза банками обертається понад 40% грошової маси. Ці гроші фактично не піддаються регулятивним діям НБУ. По-друге, грошово-кредитна політика не може бути ефективною, коли фактично не діють механізми дисконтного регулювання. Йдеться про механізм облікової ставки, яка поки що не виконує у нас регулятивної функції. Впродовж 2001 року облікова ставка знизилася з 27 до 11,5%, а кредитні ставки комерційних банків — усього на 7,7 відсоткових пункти. Нині у нас облікова ставка становить 10%, а в Росії — 23%, однак кредитні ставки комерційних банків в Україні в 2,5—3,0 разу вищі, ніж у Росії. По-третє, грошово-кредитна політика не може бути ефективною і в умовах існуючої доларизації, коли гривня лише частково виконує функцію нагромадження та міри вартості. Іноземна валюта у досить значних обсягах залишається основним товаром на ринку грошей. Частка депозитів, номінованих у ній, 1997 року становила 29,9%, 2001-го — 42,7%. Добре відомо і те, що у скляних банках населення зберігає не гривні, а долари.

Україну має турбувати і проблема здешевлення механізмів грошової стабілізації — якою ціною вона досягається? Раніше ніколи про це не говорили. Це, знову ж таки, багатоаспектна проблема. Один із аспектів — кредити МВФ, які спрямовуються виключно на підтримку національної валюти. З 1994 по 2000 рік вони становили 3368,5 млн. дол. Лише на підготовку грошової реформи 1996 року було витрачено майже 2 млрд. дол. відповідних запозичень. Про це із зрозумілих причин не говорилося. Нині за це потрібно розплачуватися. Як відомо, НБУ, який розраховується по боргах з МВФ, грошей як еквівалента вартості не створює. Він лише друкує знаки вартості, яка створюється живою працею у реальній економіці. Купуючи валюту на відповідні цілі, НБУ обслуговує свої зовнішні зобов'язання за рахунок інфляційного податку. Торік практично вся емісія була спрямована на розрахунки з кредиторами. Здійснено близько 1 млрд. дол. боргових платежів. Це також ціна стабілізації.

Вдосконаленню платіжної системи України буде сприяти розробка Банком Росії системи валових розрахунків, здійснюваних у режимі реального часу. Така система призначена для проведення великих, термінових, пріоритетних платежів, що генеруються міжбанківськими ринками, ринками цінних паперів та іншими користувачами, і дозволить істотно підвищити роль платіжної системи Росії в забезпеченні ефективної роботи фінансових ринків і здійснити надалі її інтеграцію з міжнародними платіжними системами. [25]

Буде продовжена робота з удосконалення тарифної політики у сфері надання платіжною системою України послуг користувачам, включаючи органи федерального казначейства. Передбачається здійснити розробку та впровадження уніфікованих форматів електронних документів, що використовуються при проведенні розрахунків. Особливу увагу буде приділено заходам щодо вдосконалення регулювання діючих в країні приватних платіжних систем, що забезпечують внутрішньобанківські розрахунки, розрахунки на основі міжбанківських кореспондентських відносин та клірингові розрахунки. Буде продовжено співпрацю НБУ кредитними організаціями та їх асоціаціями в частині реформування платіжної системи. Для скорочення готівкового грошового обороту

буде продовжуватися робота з розвитку правової та методологічної бази, що сприятиме впровадженню безготівкових інструментів платежу з використанням спеціальних засобів, що базуються на сучасних інформаційних технологіях, включаючи платіжні картки. Будуть підтримуватися ініціативи кредитних організацій по створенню клірингових систем, які зможуть надавати додаткові платіжні послуги з використанням платіжних карт і тим самим сприяти поширенню їх в Україні. [24] Вдосконаленню розвитку платіжної системи Росії і механізмів фінансування будуть сприяти розвиток і розширення застосування документарних форм розрахунків, включаючи акредитиви.

НБУ спільно з банківським співтовариством буде продовжена робота з уніфікації законодавства України і норм банківського регулювання відповідно до міжнародних правил і практикою в області документарних операцій.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

В ході дослідження перспективи грошової системи України найближчих роках та шляхи зміцнення було сформовано наступні висновки.

Що стосується перспектив розвитку грошової системи України, то вона тісно пов'язана із розвитком економіки цих країн, вирішення питань пов'язаних із дефіцитом бюджетів, впровадження нових заходів, щодо покращення діяльності комерційних банків та сприяли б меншій кількості банкрутств серед банківських установ.

На нашу думку, темпи зростання банківського кредитування у наступні роки будуть повільними, враховуючи слабкий попит серед населення на даний вид послуги комерційних банків. Що стосується банківської системи Великобританії, то вона в деякій мірі є залежною від ситуації з проблемними країнами Європейського союзу.

Серед найпоширеніших антикризових заходів, яких потрібно вживати уряди США та Великобританії, потрібно виділити такі:

- часткову націоналізацію комерційних банків з одночасним посиленням державного контролю за їхньою діяльністю;
- надання банкам державних гарантій за зарубіжними позиками в іноземній валюті;
- зобов'язання банків, яким була надана державна допомога, у пріоритетному порядку кредитувати стратегічні галузі економіки;
- мобілізацію заощаджень населення та повернення довіри до банківської системи.

Будь-які зрушення у фінансових відносинах були зумовлені законодавчо-інституційними перетвореннями в банківській діяльності, які формувалися в процесі історичного розвитку. Тому кожна із цих країн має свій особливий досвід здійснення інституційних реформ, який міг би стати корисним для вдосконалення вітчизняної банківської системи.

Потрібно регулярно здійснювати банківські стрес-тести для забезпечення тону банку банківських установ в кризових ситуаціях, також думки притримується голова НБУ.

Повинна здійснюватись активна робота у сфері стандартизації та уніфікації національних законів про діяльність банків, здійснювана в повній відповідності з затвердженими світовими стандартами в банківській діяльності. На міжнародному рівні розробляються єдині стандарти і критерії в оцінці та аналізі фінансово-економічного стану комерційних банків органами банківського нагляду, відповідних прийнятим Базельським угодами.

Що стосується розширення діапазону банківської діяльності та пошуку нових способів залучення клієнтської бази, то таким напрямком можуть стати соціальні мережі Twitter або Facebook, Вконтакте. Потенціал для соціальних медіа винятково важлива, адже він може: вивести голоси клієнтів і визначити їх потреби, допомогти банкам створюють продукти і рішення, які безпосередньо задоволення цих потреб, служити ефективним каналом продажів для досягнення широкого або цільової клієнтської бази і надання індивідуальних пропозицій.

Враховуючи потенціал для підвищення маркетингу і зусилля з розробки продуктів, багато банки розглядають соціальні медіа в якості невід'ємної частини їх взаємовідносин з клієнтами управління зусиллями. Але перш, ніж банкам ініціювати будь-які ключові соціальні ініціативи ЗМІ, то вони повинні спочатку узгодити свої соціальні медіа-стратегії з конкретними цілями бізнесу.

Соціальні медіа можуть допомогти банкам підвищити їх імідж і вартість, зменшити обслуговування і маркетингові витрати, зростають їхні доходи, а також підтримку проектування і розробки інноваційних продуктів.

ВИСНОВКИ

Однією з особливостей грошової системи України, за наявними даними, є висока питома вага готівки і виокремлення грошового агрегату М0. Показники М0 зростають, але меншими темпами, ніж всі інші грошові агрегати, тому в Україні є тенденція до зниження частки готівки в сукупній грошовій масі. Показники М0 протягом останніх шести років були такими: 1) 2007 рік – 111,12 млрд. грн., 2) 2008 рік – 154,7 млрд. грн., 3) 2009 рік – 157,03 млрд. грн., 4) 2010 рік – 182,99 млрд. грн., 5) 2011 рік – 192,66 млрд. грн., 6) 2012 рік – 200,6 млрд. грн.

Верховна Рада України, згідно статті 85 Конституції України, має право призначати та звільняти голову НБУ за поданням президента України. Ще одним державним органом, який приймає участь в управлінні грошовим оборотом, є Державне Казначейство України. Дана установа здійснює обслуговування коштів, які надходять до державного бюджету України.

У зв'язку з тим, що грошова система регулює всі грошові потоки економіки країни, можна виділити окремі її підсистеми:

7. Система готівкового обігу.
8. Система безготівкових розрахунків.
9. Валютна система [2, с. 108],

Буде продовжена робота з удосконалення тарифної політики у сфері надання платіжною системою України послуг користувачам, включаючи органи федерального казначейства. Передбачається здійснити розробку та впровадження уніфікованих форматів електронних документів, що використовуються при проведенні розрахунків. Особливу увагу буде приділено заходам щодо вдосконалення регулювання діючих в країні приватних платіжних систем, що забезпечують внутрішньобанківські розрахунки, розрахунки на основі міжбанківських кореспондентських відносин та клірингові розрахунки. Буде продовжено співпрацю НБУ кредитними організаціями та їх асоціаціями в частині реформування платіжної системи. Для скорочення готівкового грошового обороту буде продовжуватися робота з розвитку правової та методологічної бази, що

сприятиме впровадженню безготівкових інструментів платежу з використанням спеціальних засобів, що базуються на сучасних інформаційних технологіях, включаючи платіжні картки. Будуть підтримуватися ініціативи кредитних організацій по створенню клірингових систем, які зможуть надавати додаткові платіжні послуги з використанням платіжних карт і тим самим сприяти поширенню їх в Україні. [24] Вдосконаленню розвитку платіжної системи Росії і механізмів фінансування будуть сприяти розвиток і розширення застосування документарних форм розрахунків, включаючи акредитиви.

НБУ спільно з банківським співтовариством буде продовжена робота з уніфікації законодавства України і норм банківського регулювання відповідно до міжнародних правил і практикою в області документарних операцій.

Крім НБУ, вагому роль у побудові та забезпеченні ефективного функціонування грошової системи України займають Кабінет Міністрів України та Верховна Рада України.

Основні напрями та характер діяльності Національного банку України, його правовий статус та організаційна побудова визначаються Конституцією України, а також Законом України «Про Національний банк України», Законом України «Про банки та банківську діяльність».

Національний банк як емісійний центр країни має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обігу на території України. Він установлює правила випуску в обіг, зберігання, перевезення, інкасації та вилучення готівки з обігу, визначає порядок ведення касових операцій для банків, підприємств і організацій [5, с.30]

Емісію національної грошової одиниці НБУ здійснює монопольно, а також організовує її обіг. Крім емісії готівки та розмінної монети НБУ має право вилучати їх з обігу при потребі.

Крім вищезазначених, Національний банк України здійснює наступні функції:

- банк банків, НБУ надає комерційним банкам кредити для структурної перебудови, задоволення потреб тимчасового характеру, фінансового оздоровлення;
- банк держави, НБУ обслуговує державний бюджет через уповноваженні банки та органи державного Казначейства;
- організовує міжбанківські розрахунки за допомогою системи електронних платежів (СЕП);
- здійснює контроль та нагляд за діяльністю комерційних банків України, виконання ними економічних нормативів, дотримання законодавства та нормативних актів;
- регулює грошово-кредитні відносини в державі та відповідає за стабільність гривні, дані функції є одними з найважливіших, які виконує НБУ.

В залежності від економічних та соціальних напрямків розвитку держави Національний банк України реалізовує грошово-кредитну політику, з допомогою певних інструментів впливає на обсяги кредитування в країні, грошовий оборот. Відповідно до типу інструментів, за допомогою яких НБУ здійснює грошово - кредитну політику, виділяють прямі (адміністративні) та непрямі методи.

Весь грошовий обіг в народному господарстві обслуговують гроші готівкою і гроші на безготівкових розрахунках. Для розрахунків готівкою застосовуються банкноти і розмінна монета. Банкноти мають лише товарне забезпечення. Їх ефективність досить низька, оскільки кредитний механізм не гарантує забезпечення своєчасності надходження грошей в банк. Порушення позичальниками умов кредитування та використання банківських ресурсів на покриття непродуктивних державних витрат послаблює зв'язок емісії банком з реальними потребами грошового обігу і призводить до знецінення грошових знаків.

Банкноти мають примусовий офіційний курс і мають прийматися до розрахунків у всіх установах. В Україні функціонують банкноти номіналом 1;2;5;10;20;50;100;200;500 грн. Монети використовуються, як засіб розмінювання невеликих сум, що знаходяться в обігу. Їх сумарна вартість невелика порівняно із

загальною масою грошей. Вона обмежена потребами населення. Банкноти і монети потрапляють до населення через комерційні банки, які отримують їх від НБУ.

На відміну від готівкових грошей, гроші безготівкових розрахунків не мають речовинної форми вираження. Вони існують лише у формі депозитів на рахунках у банках.

Банківський депозит виступає грошима лише за умови їх перетворення у готівкові гроші, шляхом їх видачі з каси банку. Вони можуть здійснюватися за такими вимогами:

- на основі виписаного чека;
- за допомогою пластикової картки;
- через банківські автомати.

Використання банківських депозитів для розрахунків з економічними суб'єктами може здійснюватися шляхом виписки векселя, чека, платіжної картки або перерахунку.

Усього ж узагальному обсязі грошової маси в економічно розвинутих країнах частка готівки не перевищує 3-9 %. Стосовно грошової системи України, то в нашій державі готівково-грошовий обіг посідає більш значне місце. Частка готівки в обігу у структурі грошової маси на кінець березня 2013 р. склала 25,7% проти 26,3% на кінець 2012 р. [28].

Починаючи з 2003 р. в Україні спостерігалось постійне зменшення цього показника. Якщо в 2003 р. ця частка становила 34,8 %, то в 2004 р. – 33,7 %, у 2005 – 31 %, у 2006 – 28,7 %, у 2007 – 28 %, що свідчить про покращення структури грошової маси.

Суттєвий вплив на збільшення обсягів готівки в обігу, як і раніше, спричиняють такі фактори:

- високий рівень тіньової економіки та велика кількість неконтрольованих стихійних ринків;

- нестабільність депозитного та валютного ринків, внаслідок чого періодично спостерігається вилучення вкладниками депозитів, оскільки населення надає перевагу заощадженням у готівці;
- низький рівень доходів населення;
- нерозвиненість фінансових ринків;
- незначна частка безготівкових форм розрахунків населення;
- економічна та політична нестабільність;
- девальваційні та інфляційні очікування
- наявність ризиків при використанні безготівкових форм розрахунків
- дефіцит POS- терміналів у торговельній мережі,

1. СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

2. Савлук
3. Гроші та кредит - Михайловська І.М. 2006 р.
4. *І.В. Шамова Грошово-кредитні системи зарубіжних країн.*
5. Д. І. Коваленко ГРОШІ ТА КРЕДИТ теорія і практика
6. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА
ПІДРУЧНИК За редакцією доктора економічних наук, професора А.М. Мороза; та кандидата економічних наук, доцента М.Ф. Пуховкіної.
7. Банківське право - Костюченко О.А.
8. **Стойко О.Я. (ред.) Банківські операції**
9. Гроші і кредит - Колодізев О.М.
10. Гроші та кредит - Щетинін А.І.
11. *Экономика. Толковый словарь. — М.: "ИНФРА-М", Издательство "Весь Мир". Дж. Блэк. Общая редакция: д.э.н. Осадчая И.М.. 2000.*
[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/5010
12. *Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б.. Современный экономический словарь. — 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М. 479 с.. 1999.*
[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=67315>
13. Бобровников А. 10% за безделье//Бізнес. -2004. - № 41(612). - С 54-55.
14. Закон "Про банки та банківську діяльність"[Електронний ресурс]. —
Режим доступу до закону: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
15. Экономическая теория: политэкономия - Базилевич В.Д.
16. Гроші та кредит - Круш П.В.
17. Гроші та кредит - Алексеев І.В.
18. **ДЕНЬГИ, КРЕДИТ, БАНКИ** Под общей редакцией проф. Г.И. Кравцовой Учебное пособие МИНСК БГЭУ 2010 297 С
19. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

20. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
21. Энциклопедический словарь экономики и права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/24912
22. Ніколенко Ю. В. Політична економія: Підручник / За ред. Ніколенко Ю. В. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 632 с.
23. Антонов Н. Г., Пессель М. А. Денежное обращение, кредит и банки: Учебник. - М.: Финстатинформ, 1995.- с.272
24. Федоренко В.Г., Діденко О.М., Руженський М.М., Іткін О.Ф. Політична економія: Підручник / За науковою ред. доктора економ. наук проф. В.Г. Федоренка. – К.: Алерта, 2008. – 487 с.
25. *Вовчак, О.Д. Гроші та кредит [Текст]: навч.посібник/ О. Д. Вовчак, І. Є. Бучко, З. Р. Костак. – К.: ЦУЛ, 2012. – 424*
26. *Афанасьєв А.О. Гроші та кредит [Текст]: -- К.: 2004. -- 456 с*
27. *Міжнародні фінанси: навчальний посібник / О. М. Мозговий, Т. Є. Оболенська, Т. В. Мусієць; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Мозгового. – К.: КНЕУ, 2005. – 557 с*
28. *Валютний курс та фактори, що на нього впливають [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libfor.com/index.php?newsid=880>*
29. *Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=38501&cat_id=38506*
30. **Дашенко О.В. Готівковий обіг в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010_29/10_29_12.pdf**
31. *Сучасний стан і перспективи безготівкового грошового обігу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conf.bsfa.edu.ua/sections/suchasnij_stan_perspektivi_rozvitku_bezgot_v_kovogo_groshovogo_ob_gu_v_ukra_n*
32. *Монетарний огляд за 2008 рік [Електронний ресурс]: Економічні матеріали НБУ – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>*

33. *Монетарний огляд за 2009 рік* [Електронний ресурс]: Економічні матеріали НБУ – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>
34. *Монетарний огляд за 2010 рік* [Електронний ресурс]: Економічні матеріали НБУ – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>
35. *Монетарний огляд за 2011 рік* [Електронний ресурс]: Економічні матеріали НБУ – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>
36. *Монетарний огляд за 2012 рік* [Електронний ресурс]: Економічні матеріали НБУ – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>
37. Іонов В.М. централизація обробки наличності [Текст] / В.М.Іонов // Банкноти стран мира. – 2005. – №11.-С. 34-35
38. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків: закон України: прийнятий 18.09.2012 № 5284-VI /Верховна Рада України. – Офіційний текст.-Режим доступу до закону: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5284-17*
39. *Пояснювальна записка до проекту постанови Правління Національного банку України “Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку” та змін до Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=546084>
40. Мочерний С.В., Довбенко М.В. Економічна теорія [Текст]: : Підручник. — К.: Видавничий центр «Академія», 2004. — 856 с
41. Воробйов Є. М. Економічна теорія Посібник вищої школи [Текст] / Воробйов Є. М., Гриценко А. А., Лісовиць-кий В. М., Соболев В. М.; під заг. ред. Є.М. Воробйова. – Харків – Київ, 2003. – 704 с.
42. Экономическая история зарубежных стран [Текст] / Под ред.проф. В.И.Голубовича. – Мн.: Интер-прессервис; Экоперспектива, 2002. – 592с.
43. Дробышевский С., Козловская А., Сравнительный анализ денежно-кредитной политики в переходных экономиках. – М.: Институт экономики переходного периода, 2003. – 227с.

44. Томашик Л.С. Інфляція в перехідних економічних системах: Монографія. – Львів: ви-во Львівської комерційної академії, 2007. – 198с.
45. Міщенко В. Методологічні та методичні проблеми запровадження таргетування інфляції// Вісник НБУ. – 2006. - №5. – с.40-45
46. Global plan for recovery and reform: the Communiqué from the London Summit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.londonsummit.gov.uk
47. Quantitative easing explained [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bankofengland.co.uk
48. Leaders Statement: The Pittsburgh Summit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pittsburgh/summit.gov
1. Алексеєнко М.Д. Капітал банку: питання теорії і практики [Текст]: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
  2. Банки и банковское дело [Текст]: учеб. пособие для вузов / под ред. И.Г. Балабанова. – СПа.: ПИТЕР. – 2002. – 302 с.
  3. Банки таємно продають проблемні борги? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.com/digest/Banki_tamno_prodayut_problemn_borgi.htm
  4. Банківська енциклопедія [Текст] / під ред. д.е.н. професора Мороза А.М. – К.: „Ельтон”. – 1993. – 333 с.
  5. Банківське право: українське та європейське [Текст]: навчальний посібник / П.Д. Біленчук, О.Г. Диннік, І.О.Лютий, О.В. Скороход. – К.: Атіка. – 1999. – 348 с.
  6. Банківський менеджмент [Текст]: підручник / За ред. О. А. Кириченка, В. І. Міщенка. – К. : Знання, 2005. – 831 с.
  7. Банковское дело [Текст]: учебник / под ред. Лаврушина О.И. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 356с.
  8. Банковское дело [Текст]: учебник / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Банковский и биржевой науч. консультац. центр. – 1992. – 428 с.

9. Барановський О. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн. [Текст]: / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 8–19.
10. Бор М.З. Менеджмент банків: організація, стратегія, планування [Текст]: учебник / М. З. Бор, В. В. Пятенко. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997. – 288 с.
11. Бор М.З., Пятенко В.В. Менеджмент банків. Організація, стратегія планування [Текст]: учебник / М. З. Бор, В. В. Пятенко. – М.: Финансы и статистика, 2000.. – 312с.
12. Брегеда О. Послуги як продукт банківської діяльності [Текст] / О. Брегеда // Банківська справа. – 2003. - №6. – С. 73 – 78.
13. Бугель Ю.В. Комерційні банки як інституційна основа організації кредитних відносин в економіці ринкового типу [Текст]: / Ю.В. Бугель // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал 2012. - № 6. – С. 234- 236.
14. Бухвальд Б. Техніка банківського дела. Справочна книга і керівництво к изучению банківських і біржових операцій [Текст]: /Пер. с нем. – М.: АО „ДИС”, 1993. – 234 с.
15. Бюлетень Національного банку України / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2012. - №5. – 199 с.
16. Васюренко Л.В. Ресурси комерційного банку: теоретичний та прикладний аналіз [Текст]: Монографія. – Х.: ПП Яковлева, 2003. – 88с.
17. Васюренко О. Ресурсний потенціал комерційного банку [Текст] / О.Васюренко, І. Федосік // Банківська справа. – 2002. - №1(143). – С.58-64.
18. Вовчак О. Причини та наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківського і реального секторів економіки України [Текст] / О.Вовчак, Н. Поляк // Вісник НБУ. – 2009. – №8. – С. 22–25.
19. Вплив проблемних активів на стабільність функціонування банківської системи України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://caesar.zp.ua/node/17>.

20. Вулфел Ч. Дж. Энциклопедия банковского дела и финансов [Текст] / Ч. Дж. Вулфел; пер. с англ. Б. Е. Манзерова, А.Ю. Другова, Б. Б. Рубцова и др. – Самара: Изд. Дом «Федоров», 2000. – 1584 с.
21. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. - №11. –462с.
22. Гроші та кредит [Текст]: підручник / За заг. ред. М.І.Савлука. – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.
23. Грошово-кредитна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579.
24. Д'яконова І.І. Удосконалення банківських операцій і попередження ризиків як умова зміцнення банківської системи України [Текст]: Монографія. – Суми: Університетська книга, 2007. – 88 с.
25. Денежное обращение и кредит при капитализме [Текст]: Учебник / Под ред. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 365 с.
26. Деньги и кредит в социалистическом обществе [Текст]: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.:Финансы и статистика, 1990. – 263 с.
27. Дзюблук О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки [Текст]: Монографія. – К.: Поліграф – книга, 2000. – 512 с.
28. Диверсификация кредитов – неожиданный результат одного исследования. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.franklin-grant.ru/ru/news2/data/news_03/2003_12/20031222_173830_hr.asp
29. Долан Э. Дж., Кэмпбэлл К.Д., Кемпбэлл Р.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика [Текст] /Пер. с англ. – СПб: 1994, - 496 с.
30. Дорошенко Л. Citigroup – законодатель «моды» в международном финансовом секторе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mediapro.com.ua/>
31. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1. [Текст] / Редкол.: С.В.Мочерний та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

32. Енциклопедія банківської справи України [Текст] / Редкол. В.С.Стельмах та ін. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
33. Есипов В.Е. Ценообразование на финансовом рынке [Текст]: учебн. пособие / В.Е. Есипов – СПб.: Питер, 2000. - 147с.
34. Єріс Л. М., Організаційне забезпечення управління проблемними кредитами банку [Текст] / Л. М. Єріс // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України збірник тез доповідей XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 жовтня 2011 р.): у 2 т. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – Т. 2. – 172 с.- С.33-34.
35. Жарковская Е.П. Банковское дело [Текст]: учебник / Е.П. Жарковская. – М.: Омега-Л; Высш. шк., 2003. – 440 с.
36. Зарицька І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи [Текст] / І. Зарицька // Вісник НБУ. – 2009. – № 6. – С. 20 – 29.
37. Заруба О.Д. Ресурсне забезпечення банку: розробка моделі [Текст] / О.Д. Заруба // Вісник НБУ. – 1998. - № 9.- С. 35-37.
38. Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку [Текст] / В. В. Зимовець // НАН України; екон. та прогнозув. – К., 2010. – 256 с.
39. Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития [Текст] / Н. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 2.- С. 27-36.
40. Інвестиційний потенціал банківської системи України [Текст]: Монографія / С.В. Леонов. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 375 с
41. Карчева Г. Основні проблеми розвитку банківської системи України у посткризовий період та шляхи їх вирішення [Текст] / Г. Карчева // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 8. – С. 30–36.
42. Килипенко Н.Є. Структура відсоткових ставок у грошово-кредитній системі [Текст] / Н.Є. Килипенко // Наук. вісник НЛТУ України: Зб. наук.-техн. праць. – Львів: НЛТУ України. – 2006, вип. 16.6. – С. 241-247.

43. Коваленко В.В. Діагностичні процеси в антикризовому управлінні банківською системою. [Текст]: / В.В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 (24). – С. 81–87.
44. Комплексное банковское страхование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostobankir.com.ua>
45. Корнилюк Р. Вплив іноземних банків на розвиток кредитного ринку України [Текст] / Р. Корнилюк // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 50–59.
46. Кочетков В. М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти [Текст]: Монографія. – К., КНЕУ, 2002. – 238 с.
47. Кравченко І. Криза та регулювання фінансової системи і перспективи. [Текст] / І. Кравченко, Г. Багратян // Вісник НБУ. – 2009.- № 1 (155). – С. 19-23.
48. Круглий стіл “Госпітальні банки: світовий досвід і можливості для України” [Текст] // Вісник НБУ. – 2009. – № 7. – С. 3–8.
49. Кузнецова Е.И. Деньги, кредит, банки [Текст]: учеб. пособие / Е. И. Кузнецова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 527 с.
50. Лексис В. Кредит и банки [Текст] /Пер. с нем. – М.: Перспектива, 1994, - 120 с.
51. Лис І. Удосконалення управління ліквідністю банку в умовах світової фінансової кризи. [Текст] / І. Лис // Банківська справа. – 2009. – № 4. – С. 19–24.
52. Лисенко М. Я. Перспективи консолідації банківської системи України / М. Я. Лисенко // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – Вип. 27. – Т. 1 [за заг. ред. проф. Ю. І. Єханурова, А. В. Шегди]. – С. 430–435.
53. Маслак О.І. Особливості кредитування реального сектору економіки в умовах фінансової нестабільності [Текст] / О.І. Маслак, Л.А. Квятковська // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. - № 22(11). – 2011.- С.3-10.
54. Мещеряков А. А. Організація діяльності комерційного банку [Текст]: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 608 с.

55. Мещеряков А.А. Функції комерційного банку в умовах глобалізації світової економіки [Текст] / А.А. Мещеряков // Вісник УБС НБУ. – 2006. – № 1. – С. 224 – 229.
56. Міщенко В. І. Проблеми капіталізації та консолідації банківської системи України [Текст] / В. І. Міщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 10. – С. 2–7.
57. Міщенко В. Удосконалення управління проблемними активами банків [Текст] / В. Міщенко, А. Граділь // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 43–54.
58. Міщенко В.І. Інституційні засади державної підтримки банківського сектору в період кризи [Текст] / В.І. Міщенко, С.М. Шульга // Вісник НБУ. – 2009. – № 8. – С. 12–18.
59. Міщенко С.В. Проблеми реалізації монетарної політики в умовах структурних дисбалансів [Текст] / В.І. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – № 3. – С.76 – 80.
60. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін [Текст]: монографія / За ред. В.С.Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, Університет банківської справи, 2009. – 404 с.
61. Огородник В.В. Збалансування кредитно-інвестиційного потенціалу банків за умов фінансової нестабільності [Текст] / В.В. Огородник // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. - № 22(11). – 2011.-С. 89-87.
62. Осадчий І. Шляхи вдосконалення роботи з проблемними активами банків України [Текст] / І. Осадчий // Вісник Української академії банківської справи. - № 1(30). - 2011р. – С. 11- 17.
63. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.
64. Основні показники діяльності банків України на 1 вересня 2012 року [Текст]: – Вісник Національного банку України. – 2011. - №10. – С. 178-179.
65. Офіційний сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.aub.com.ua>.

66. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

67. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

68. Офіційний сайт Приватбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://privatbank.ua/>

69. Пантелєєва Н.М. Диверсифікація банківського бізнесу: стратегії, продукти та технології [Текст] / Н.М. Пантелєєва // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. - № 22(11). – 2011.-С. 83-89.

70. Партин Г.О. Відновлення фінансової стійкості української банківської системи на основі створення «тимчасового» та «проблемного» банків [Текст] / Г.О. Партин, О.М. Крачковська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 5. – С. 193–200.

71. Пацера М. Світова фінансова криза та її наслідки для банківської системи України [Текст] / М. Пацера // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 1. – С. 28–33.

72. Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання [Текст] / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2009. – №8. – С. 4–10.

73. Подчесова В. Ю. Управління кредитним ризиком банку: Автореферат.к.економічних наук, спец.: 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит [Текст] / В. Ю. Подчесова. — Суми: ДВНЗ "Укр. акад. банківської справи НБУ", 2009.- 24с.

74. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків: Постанова Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

75. Правила співробітництва банків та страховиків, пов'язаного з кредитуванням [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bancassurance.net.ua/?page_id=246

76. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 19.05.2011 № 3394-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

77. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків: закон України від 24.07.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

78. Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України N 389 від 18.08.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.

79. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. №2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

80. Прушківська Е. В. Сучасний стан інтеграції банківської системи України у світовий фінансовий простір [Текст] / Е. В. Прушківська, А. С. Перетятко // Вісник Донецького національного університету. – 2009. – Вип. 1. – С. 415–421.

81. Пустовійт Р.Ф. Тенденції та перспективи управління проблемними активами в глобальній банківській системі [Текст] / Р.Ф. Пустовійт, Р.В. Лисенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5. – С. 179–181.

82. Пшик Б.І. Інвестиційне кредитування [Текст]: Навчальний посібник. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 291 с.

83. Роуз П. Банковский менеджмент [Текст] / Пер. с англ. 2-го изд. – М.: „Дело Лтд”, 1995. – 768 с.

84. Сало І. В., Криклій О. А. Фінансовий менеджмент банку [Текст]: навч. посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 314 с.

85. Советский энциклопедический словарь [Текст] / Главный редактор А.М. Прохоров. – М.: «Советская энциклопедия», 1988. – 1600с.

86. Сомик А. Сучасний стан та напрями стимулювання інвестиційного кредитування в Україні [Текст] / А. Сомик, С. Жуйков // Вісник Національного банку України. – 2010. – №7. – С. 28-34.

87. Справочник финансовых и экономических терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ricardo.com.ua>
88. Структура активів, зобов'язань, власного капіталу та фінансові результати діяльності банків України за станом на 01.09.2012 р. (у розрізі банків) [Текст]: – Вісник Національного банку України. – 2012. - №9. – С. 195-196.
89. Тарасов В.И. Деньги, кредит, банки [Текст]: учеб. пособие / В. И. Тарасов. – Мн. : Мисанта, 2003. – 512 с.
90. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк. Управление и операции [Текст]: учебн. пособие / – М.: ИПЦ “ВАЗАР-ФЕРРО”, 1994. – 324с.
91. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
92. Закон України „Про банки і банківську діяльність”[Текст]: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.С.Стельмаха – К.: Концерн Видавничий Дім „Ін Юре”. – 2006. – 520 с.
93. Черкашина К. Ф. Підвищення рівня капіталізації банків як передумова інтеграції до європейського фінансового ринку [Текст] / К. Ф. Черкашина // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 3. – С. 49–55.
94. MasterCard провел исследование отношения европейцев к платежным технологиям [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nfsexpert.ru>